

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Інститут державного управління
Кафедра соціальної роботи, управління і педагогіки

Кафедра соціальної роботи,
управління і педагогіки
УДК 364-785-054.73:7.02

**АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНА РОБОТА
З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

Магістерська робота за освітньою програмою «Соціальна робота»
спеціальності 231 – «Соціальна робота»

Виконала: студентка VI курсу, групи 661М
Вітько Вікторія
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Малиновська Н.Л.

Миколаїв–2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК МЕТОДУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ	6
1.1. Арт-терапія як метод соціальної роботи	6
1.2. Арт-терапевтичні техніки роботи з емоціями та почуттями.....	16
Висновки до першого розділу	21
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	23
2.1. Загальна характеристика внутрішньо переміщених осіб: статус та соціальний захист.....	23
2.2. Соціальні та психологічні проблеми та потреби дітей внутрішньо переміщених осіб	36
2.3. Особливості застосування арт-терапії з дітьми внутрішньо переміщених осіб	42
Висновки до другого розділу	47
РОЗДІЛ 3 ОПИС ДОСВІДУ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ	49
3.1. Опис досвіду арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб	49
3.2. Рекомендації щодо арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб	58
Висновки до третього розділу	62
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 2014 року, анексії Автономної Республіки Крим та проведення антитерористичної операції на Сході країни велика кількість наших співвітчизників змушені були покинути свої домівки та розселитися у більш безпечних регіонах держави, що зумовило появу категорії – внутрішньо переміщених осіб. Проте, внаслідок відкритого збройного вторгнення Росії 24.02.2022 в Україну, кількість осіб, які перемістилися з місць свого постійного проживання значно зросла, серед іншого це стосується і дітей.

Діти є вразливою категорією населення, яка підпадає під вплив екстремальних ситуацій, що виникають у суспільстві, гостро сприймає події, які змінюють надійність, константність, безпечність навколишнього середовища. Діти внутрішньо-переміщених осіб підпадають під ряд додаткових стресових факторів, до яких належать зміна місця проживання, зміна звичного оточення, зміна звичного кола друзів, невизначеність щодо перспектив повернення до звичного середовища тощо. Для таких дітей характерною є посилена травматизація, вони потребують всебічного психологічного супроводу.

Успішно опрацьовувати та вирішувати кризові, стресові та тривожні стани дозволяють арт-терапевтичні методи. Арт-терапія дозволяє м'яко взаємодіяти з особистістю, знижує виникнення у неї захисних механізмів, що обумовлює ефективність даного напрямку у роботі з дітьми. Саме зазначене обумовлює актуальність обраної для дослідження теми та виводить її у центр наукового дискурсу.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Потенціал арт-терапії у соціально-психологічній допомозі у своїх наукових працях досліджували Т. Вебер, Л. Гридковець, О. Запорожець, Н. Калька, З. Ковальчук, Л. Царенко, Н. Шапошник та багато інших. Так, наприклад, ґрунтовне дослідження арт-терапії пропонують Н. Калька та З. Ковальчук. У навчально-методичному

посібнику "Практикум з арт-терапії" дослідниці пропонують не лише аналіз теоретичних основ арт-терапії, але й широке коло прикладних методик, які у тому числі можуть бути застосовані у роботі з дітьми внутрішньо переміщених осіб.

Безпосередньо арт-терапевтичній роботі з внутрішньо-переміщеними особами свою увагу приділили Л. Волинець, Ю. Гундейтайло, А. Гринечко, М. Журавель І. Трубавіна та інші. Наприклад, І. Трубавіною розглянуто основні проблеми внутрішньо переміщених осіб, у тому числі і дітей, як основу ведення випадку в соціальній роботі. Дослідниця визначає основні причини внутрішнього переміщення сімей з дітьми та аналізує їх типові проблеми, пропонуючи шляхи вирішення. Інтерес становить також практичний посібник "Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі сходу України" за редакцією Л. Волинець. Не зважаючи, що даний посібник датується 2015 роком, у ньому детально відображено особливості надання психосоціальної допомоги дітям внутрішньо переміщених осіб, які є актуальними і сьогодні. Разом з тим, обрану тему досі можна вважати недостатньо вивченою у вітчизняній науковій доктрині.

Об'єктом дослідження є ресурси арт-терапевтичної роботи як процес корекційного відновлення дітей внутрішньо переміщених осіб.

Предметом дослідження є особливості арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз травмуючого впливу вимушеної міграції та причин, якими вони спровоковані на формування дитячої психіки; у виявленні методів подолання негативних психічних явищ, одними з яких є арт-терапевтична робота.

Досягненню вказаної мети слугує вирішення наступних **завдань**:

- розглянути арт-терапію, як самостійний напрямок психології, визначити основні форми та особливості застосування арт-терапевтичних технологій в роботі з дітьми внутрішньо-переміщених осіб різних вікових категорій;
- визначити структура арт-терапевтичного заняття з дітьми;

- емпірично дослідити та проаналізувати моделі арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо- переміщених осіб та сформулювати рекомендації щодо її застосування.

Методи дослідження. Реалізація поставленої мети і вирішення дослідницьких завдань здійснювалися шляхом застосування таких методів:

- *загальнонаукові методи:* вивчення, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення – для: досягнення системності знань; формування теоретичних узагальнень психолого-педагогічної та методичної літератури; аналітичної обробки джерел дослідження; формулювання висновків та узагальнень; аналізу результатів дослідження;
- *емпіричні методи* – метод експерименту, спостереження.

Експериментальна база дослідження: у емпіричному дослідженні участь взяли 10 дітей з сімей внутрішньо-переміщених осіб віком від 5 до 10 років.

Наукова новизна дослідження. У роботі проведено узагальнення наукових підходів до визначення поняття "арт-терапія", досліджено соціальні та психологічні проблеми та потреби дітей внутрішньо переміщених осіб та можливості застосування арт-терапії для їх вирішення; здійснено опис арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб та узагальнено отримані дані у вигляді рекомендацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути застосовані:

- з метою впровадження арт-терапії в роботі з дітьми вимушено переміщених осіб;
- для подальшого наукового дослідження арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновку, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АРТ-ТЕРАПІЇ ЯК МЕТОДУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ

1.1. Арт-терапія як метод соціальної роботи

Інтерес до арт-терапії, як методу зцілення за допомогою творчості, у сучасному суспільстві все більше зростає. Сьогодні арт-терапія є напрямком психотерапії, що швидко розвивається та широко використовується при вирішенні діагностичних, психопрофілактичних та корекційних завдань.

Вважається, що засновником арт –терапії як окремого напрямку у науці є А. Хілл, творчість якого поєднувала у собі елементи імпресіонізму та експресіонізму, проте мала і риси традиційних художніх напрямків [1]. У санаторії Мідхерст під час лікування туберкульозу у 1938 році А. Хілл, малюючи довколишні об'єкти, звернув увагу, що це заняття допомагає йому одужувати швидше. Вже наступного року А. Хілл почав викладати живопис іншим пацієнтам цього ж санаторію. Левову частину пацієнтів становили поранені солдати.

А. Хілл виявив, що зайняття мистецтвом не лише допомагає пацієнтам відволікатися від своєї хвороби чи травми, але й сприяє звільненню від психічних розладів [1]. Вперше А. Хілл використав термін арт-терапія та виклав свої спостереження у 1945 році у книзі "Мистецтво проти хвороб". Нове зростання інтересу до терапії творчістю відзначається вже у другій половині ХХ століття, коли арт-терапія стала все більше використовуватися як різновид терапії зайняттю переважно в психіатричних та загальносоматичних госпіталях [41]

Сьогодні у науці відсутня єдність підходів до тлумачення категорії "арт-терапія", окрім того у якості синонімічних до неї використовуються поняття

"креативна терапія", "експресивна терапія", "терапія творчим самовираженням".

Розглянемо окремі підходи до визначення арт-терапії.

Великий тлумачний словник сучасної української мови містить наступне визначення арт-терапії – це «метод лікування нервових і психічних захворювань засобами мистецтва та самовираження в мистецтві» [2].

О. Сорока визначає «арт-терапію як інноваційну освітню технологію «лікування» засобами образотворчого мистецтва, а саме малюнком, графікою, живописом, скульптурою для гармонійного розвитку особистості. Як допоміжні засоби в арт-терапії використовують музику, казку, танець, гру, драму тощо» [3].

Т. Кузьменко, узагальнюючи наукові підходи до визначення арт-терапії, зазначає, що вона розглядається як:

- це сукупність видів мистецтва, які використовуються у лікуванні й корекції;
- це комплекс арт-терапевтичних методик;
- це напрям психотерапевтичної і психокорекційної практики [4].

Враховуючи множинність підходів до визначення арт-терапії, вважаємо за доцільне розглянути її основні характеристики.

Арт-терапія пов'язана з розкриттям творчих здібностей і сутнісного потенціалу людини, мобілізацією внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення [7].

До ключових характеристик арт-терапії можна віднести:

- метафоричність. Символічна мова як основа образотворчого мистецтва дозволяє людині виразити свої почуття, по-новому подивитися на ситуацію та проблеми і знайти завдяки цьому шлях до їх вирішення.
- тріадичність. Лише арт-терапія дозволяє замінити звичну діаду «терапевт — пацієнт» («консультант — клієнт») на тріаду «терапевт — творчий продукт — пацієнт», тобто зробити

психотерапевтичний альянс «психотерапевтичним трикутником» [7].

- ресурсність. Спосіб терапевтичної взаємодії в арт-терапії ресурсний, тому що лежить поза сферою повсякденного життя клієнта та розширює його особистісний досвід. В арт-терапії способи взаємодії не мають аналогів у повсякденному житті клієнта й тому неминуче змушують його саме до дослідницької активності.

Разом з тим, варто зауважити, що малювання, ліплення, створення колажів тощо стає арт-терапією тільки тоді, коли дитина намагається створити якесь предметне втілення тієї чи іншої інструкції терапевта – або, інакше кажучи, коли ігрова психотерапія стає директивною і починає здійснюватися на якомусь образотворчому полі.

Таким чином, арт-терапія дозволяє ефективно:

- розвивати спонтанність та удосконалювати увагу, пам'ять, мислення (когнітивні навички);
- вивчити життєвий досвід з незвичайного ракурсу;
- навчитися спілкуватися на екзотичному рівні (використовуючи образотворчі, рухові, звукові засоби);
- самовиражатися, приносить задоволення собі та іншим;
- розвивати цінні соціальні навички (у груповій роботі);
- освоїти нові ролі та виявляти латентні якості особистості, а також спостерігати, як зміни власної поведінки впливає на оточуючих;
- підвищувати самооцінку, що веде до зміцнення особистої ідентичності;
- розвивати навички прийняття рішень;
- розслабитися, виплеснути негативні думки та почуття;
- зайнятися образотворчим мистецтвом та реалізувати свою здатність до творчості.

Основними завданнями арт-терапії фахівці вважають: діагностику, лікування, зцілення, психокорекцію, реабілітацію, психопрофілактику, а також розвиток особистості [42].

Зважаючи на різноманітність видів мистецтва, які можуть бути використані у арт-терапії, доцільним є її поділ на види.

Сьогодні найбільш розповсюдженими є наступні види терапії:

1. Арт-терапія. Вказаний напрямок поєднує у собі використання в терапевтичній практиці візуальних мистецтв: малюнка, живопису, монотипій, мозаїк, колажів, гриму, боді-арту, масок, ліплення, ляльок, маріонеток, інсталяцій, фотографій тощо.

Арт-терапія найбільш розроблений напрямок із величезною кількістю технік, прийомів, методик. Саме з малюнка почалася історія арт-терапії як психотерапевтичного методу. Перевагами арт-терапії, крім відсутності протипоказань, є відносна простота в застосуванні, багатство матеріалів, можливість використання в поєднанні з будь-якими іншими психотерапевтичними методами та медичними засобами.

2. Музикотерапія, яка більшістю спеціалістів включається в арт-терапію. Як один із найдавніших архаїчних видів творчості напрямок надзвичайно багатий за силою впливу, широтою можливостей, існуючого емпіричного матеріалу.

3. Танцювальну терапію часто виділяють у самостійний психотерапевтичний напрямок або ж відносять до тілесно-орієнтованого. Танцювально-рухова терапія є методом терапії, що використовує як інструмент виразний рух і танець. Танець допомагає процесу особистісної інтеграції та росту. Основним принципом танцювальної терапії є взаємовідношення між рухом та емоцією, тобто включенням тіла до процесу терапії.

Особливо ефективна танцювально-рухова терапія як засіб внутрішньої гармонізації, імпровізаційності, зняття різноманітних тілесних і

психологічних блоків. Кожен танцювальний жест і рух несуть у собі символічний зміст.

У роботі з дітьми хореографічна робота має виняткове значення – цей вид творчості безпосередньо впливає на психічний та фізичний стан дитини, формує її здоров'я та красу [10].

4. Драматерапія є одним з напрямків, що найбільш інтенсивно розвиваються в наш час. Причиною широкого використання та ефективності драматерапії є постійна депривація в сучасному світі ігрової потреби дорослих та дітей, втрата могутньої народної ігрової культури. Одним із засновників драматерапії є безумовно Я. Морено, який створив у 30—40-х роках ХХ століття «Театр спонтанності» у Відні, «Терапевтичний театр» у Нью-Йорку [7]

Драматерапія є прекрасним методом роботи з групою. При використанні драматерапії відбувається (крім розвитку креативності) розширення свідомості, діапазону поведінкових стратегій, відпрацювання нових, більш креативних способів взаємодії зі світом.

5. Казкотерапія в останні роки виділяється в самостійний напрямок. Казка цілком виправдано вважається найбільш популярним видом літератури для дітей. Вона є способом художнього відображення буття, що на умовно-символічному рівні забезпечує зв'язок з реальністю [9].

Казкотерапія заснована на використанні казки як архетипічної метафори з метою психодіагностики (проективна діагностика, що описує цілісну картину світу особистості, її проблемні та ресурсні елементи), психокорекції (розвиток креативності особистості як розширення спектру альтернативних рішень), психотерапії та психологічного консультування (зцілення за допомогою казки).

Виділяють такі види казкотерапії:

- аналіз й інтерпретація обраної або створеної казки;
- використання архетипу казки;
- створення казок (бібліотерапія);

- медитативні казки;
- драматерапія казки чи окремого мотиву казки; — малювання казки;
- казкова подорож.

Переваги казкотерапії: метафоричність (найбільш доступна для сприйняття), відсутність дидактичності (не викликає опору), глибинний зміст казки (закодований у колективному несвідомому досвід людства), архетипічність (багатогранність, спільність та багаторівневість збереженої інформації), максимальна психологічна захищеність (справедливість завжди торжествує, добро перемагає), екзистенційність (відносність добра та зла, мінливість, лихо та випробування роблять героя сильнішим, мудрішим, невизначеність місця та часу, «ненаходимість», первинний час), магічний ореол (чарівництво, чудо, «як у казці», відсутність ментальних обмежень, ірраціональність, ресурсність).

Казки поділяються за походженням (сакральні, або міфологічні, народні, авторські), за змістом (антропоморфні, побутові, чарівні), за завданнями (дидактичні, психокорекційні, терапевтичні). Казкотерапія — інтегральний метод арт-терапії, природно включає практично всі інші напрямки — малюнок, живопис, драматизацію, музику, танець, бібліотерапію, грим, ляльки тощо.

6. Бібліотерапія напрямок заснований на літературному самовираженні через творче «письмо», твір. Часто мають на увазі лікувальний вплив на психіку хворої людини читання книг. Термін з'явився у 20-ті роки минулого століття в США [7]. Сучасна бібліотерапія (на відміну від традиційних її форм) переважно не читання літератури, а самотійна творчість.

7. Кольоротерапія заснована на дії кольору на нервову систему людини. Існує два напрямки кольоротерапії: безпосередній вплив на мозок людини та створення необхідного кольорового лікувального середовища навколо хворого. Колір пов'язаний із матеріальним (фізичним або фізіологічним) через емоції. Кольоротерапія використовує міждисциплінарну мову, що впливає з

установленого ще античними вченими зв'язку між кольором, фарбою й емоціями, а також із константності відношення між почуттями й кольором [27].

Терапію кольором людство використовує з давніх часів, однак до кінця механізм впливу кольору на людину не з'ясований. Емпіричні факти свідчать, якщо середовище відзначається бідною кольоровою гамою, виникають симптоми астенізації в дорослих та затримка інтелектуального розвитку в дітей. Тому й сьогодні, як і багато тисячоліть тому, «магія кольору» заворожує людей своєю таємничістю й загадковістю

8. Пісочна терапія. Пісок – природний матеріал, що має власну енергетику. Найдрібніші частинки, активізуючи чутливі нервові закінчення на кінчиках пальців, долонях і ступнях, викликають позитивні емоції та приємні спогади (ігри в пісочниці, будівництво замків, біг по піску тощо). Своєю сипкістю та пластичністю пісок здатний заворожувати, позитивно впливати на психоемоційний стан, створювати природне комфортне середовище для творчості, стимулюючи творчу діяльність.

Терапевтичний ефект гри з піском був виявлений швейцарським психологом і філософом Карлом Густавом Юнгом (1875-1961). Найбільший внесок у розробку психоаналітичних основ застосування даного виду терапії зробили Анна Фрейд, Ерік Еріксон, Шарлотта Бюлер, Маргарет Лоуенфелд, Дора Калфф та інші фахівці.

Пісочна терапія є одним із різновидів терапії образотворчим мистецтвом, що здійснює лікувальний вплив на дітей за допомогою піску. Основний її принцип полягає у використанні піску, води і спеціальних атрибутів (дерев'яного ящика чітко визначеного розміру, пісочниці та набору дрібних іграшок) [8]. Суть цієї терапії базується на визнанні результатів виконаної роботи з піском (зображення, символи тощо) у відображенні специфіки особистісних проблем, розкритті неусвідомлених питань та конфліктів, демонстрації потреб людини. Таким чином, пісочна терапія дозволяє виявити психотравмуючу ситуацію на символічному рівні,

«пропрацювати» негативний емоційний досвід у процесі творчого самовираження, знизити рівень тривожності.

Отже, процес пісочної терапії починається тоді, коли в результаті творчого імпульсу на поверхні пісочниці дитина створює певний образ. Кожного разу при контакті з піском відбувається своєрідне занурення у «безсвідоме» [8].

За допомогою пісочної терапії можна вирішити наступні завдання:

- розвиток дрібної моторики рук і тактильних відчуттів;
- стимулювання розумових процесів;
- формування творчого підходу;
- тренування уваги і його концентрація;
- формування вміння зосереджуватися в процесі занять, посидючості;
- розслаблення і зняття стресу;
- розвиток навичок спілкування з однолітками.

З часом можливості методу пісочної терапії розширилися, з'явилися численні модифікації та форми. Заняття з піском розслаблюють, дозволяють розслабитися сором'язливим або заспокоїтися занадто імпульсивним і активним дітям. Створюючи картину власного світу з піску та пропрацьовуючи ситуації за допомогою іграшкових фігурок, дитина звільняється від напруги та щоденного стресу. Робота з піском благотворно позначається на розвитку дитини, оскільки позитивно впливає на її емоційне тло, передає багатство тактильних відчуттів, розширює можливості розвитку креативного мислення, позитивно впливає на психоемоційний стан, створює природне комфортне середовище для творчості, стимулюючи творчу діяльність.

Майже всі названі види арт-терапії можуть бути ефективно використані у роботі з дітьми, у тому числі і з дітьми внутрішньо-переміщених осіб.

Арт-терапія на сьогодні використовується не тільки в лікарнях і психіатричних клініках, але і в інших умовах – як самостійна форма терапії і як додаток до інших видів групової терапії [11].

Дослідники вказують, що арт-терапія має ряд безумовних переваг, а саме:

- не має обмежень у використанні, оскільки будь-хто (не залежно від віку, статі, стану здоров'я, культурного досвіду тощо) може брати участь у арт-терапевтичній роботі;
- є відносно простою у застосуванні, передбачає можливість використання широкого кола матеріалів для творчості, не вимагає наявності спеціальних навичок або знань;
- є особливо цінною як засіб невербального спілкування з клієнтами, яким важко описати свої переживання словами, наприклад, тяжкохворих дітей;
- є могутнім засобом зближення людей, своєрідним "мостом" між спеціалістом та клієнтом;
- арт-терапія надає унікальні можливості для дослідження особистості та несвідомих процесів;
- має інсайт-орієнтований характер, тобто є наведеною на самовираження та самопізнання;
- дає високий позитивний емоційний заряд, надає упевненість у власних силах, автономність;
- продукти творчості є об'єктивними свідченнями настроїв та думок дитини, що дозволяє використовувати їх для ретроспективної, динамічної оцінки стану, здійснення досліджень та аналізу;
- засновується на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення, відповідає фундаментальній потребі людини в самоактуалізації, тобто розкритті нових можливостей і ствердженню свого індивідуально неповторного способу буття-в-світі [27].

А. Солнишкіна формулює переваги арт-терапії наступним чином:

- арт-терапія сприяє розвитку креативності особи;

- арт-терапевтичні практики сприяють вираженню почуттів та репрезентації травматичного досвіду;
- арт-терапія полегшує вираження емоцій та дозволяє дитині розповісти про свої проблеми, шукати альтернативні шляхи їх вирішення;
- арт-терапія сприяє віднайденню дітьми персональних символів та метафор у процесі арт-терапії;
- збільшує почуття задоволеності та допомагає артикулювати позитивний досвід для подолання складнощів;
- підвищує емоційну стійкість, сприяє зниженню рівня стресу [36].

Отже, переваги арт-терапії зумовлені тим, що її засоби побудовані на застосуванні різних видів мистецтв у своєрідній символічній формі, що дозволяє за допомогою стимулювання художньо–творчих проявів особистості здійснити корекцію порушень психосоматичних, психоемоційних процесів і відхилень в особистісному розвитку, вербалізувати свої проблеми й переживання [28]. В Україні арт-терапіє є новим, цікавим напрямком, який може широко застосовуватися у соціальній роботі. Він активно розвивається, отримуючи все більше прихильників та розширюючи свої можливості застосування. Арт-терапія є динамічною системою взаємодії спеціаліста та клієнта, продуктами їхньої творчої діяльності в арт-терапевтичному просторі.

1.2. Арт-терапевтичні техніки роботи з емоціями та почуттями

Емоції (від лат. *emovere* - вражаю. хвилюю) є частиною психічного життя особистості, визначальним компонентом спрямованості та активності усіх психічних процесів: мислення, пам'яті, уваги, мовлення тощо [21].

Розвиток емоційної сфери дітей в психолого-педагогічних дослідженнях розглядається в якості однієї з провідних характеристик дитячого розвитку.

Зміни, що відбуваються в дорослому суспільстві, серед іншого і зміна соціально-економічних умов, в обумовлюють збільшення кількості дітей з психоемоційними порушеннями. Такі тенденції призводять до ускладнення процесу соціалізації дитини-дошкільника, ускладнюють його входження в світ культури міжособистісних відносин. Відображення соціальних відносин в переживаннях дитини не тільки визначає домінуючий емоційний фон, але і виступає джерелом розвитку і "кристалізації" її емоційної сфери.

Сучасна ситуація розвитку дітей далеко не завжди сприяє задоволенню потреб дитини в емоційному переживанні. Так, дослідження останніх років показують збільшення кількості дітей з ознаками тривожності і агресії, зниження емоційного інтелекту, емоційної чуйності, здатності враховувати почуття інших, співпереживати невдачам, радіти успіхам інших, адекватно проявляти свої почуття [22, 23, 24]. У дослідженнях відзначається зниження віку появи емоційних порушень. Дослідники звертають увагу, що сьогодні діти стали менш схильними до проявів емпатії [55]. Вони не завжди можуть зрозуміти та виявити свій внутрішній емоційний стан у соціально-адекватній формі. Це спричиняє виникнення труднощів у взаєминах з однолітками та дорослими.

Окрім того, доводиться спостерігати, що дітям важко впоратися з власними емоційними сплесками та некерованістю, від чого страждають не тільки діти, але й близькі люди, які їх оточують.

Існує досить багато класифікацій емоцій. Звернемося до класифікації, запропонованої англійським психологом К. Ізрадом, та серед іншого використаною у дисертаційному дослідженні Н.Д. Трофаїли, який виділяє наступні фундаментальні емоції [22]:

Рис. 1.1.

Фундаментальні емоції

Радість	<ul style="list-style-type: none"> • полягає у переживанні активного внутрішнього задоволення, впевненості в собі, успіху власної діяльності. За переважання даної емоції дитина перебуває у стані комфорту
Інтерес	<ul style="list-style-type: none"> • є позитивною емоцією, що переживається дитиною найчастіше. Саме інтерес відіграє ключову мотиваційну роль у формуванні і розвитку навичок, інтелекту, умінь та творчих прагнень
Подив	<ul style="list-style-type: none"> • переживання, що пов'язується зі сприйняттям чогось несподіваного та раптового
Сум	<ul style="list-style-type: none"> • емоція, що гальмує розумову та фізичну активність дитини, полягає у переживанні зневіри та ізоляції
Відраза	<ul style="list-style-type: none"> • неприємне переживання, викликане чимось бридким, потворним чи огидним
Гнів	<ul style="list-style-type: none"> • переживання обурення, незадоволення. Є компонентом агресивної мотивації. Контроль над гнівом відіграє важливу роль у соціалізації дитини
Презирство	<ul style="list-style-type: none"> • емоція глибокої зневаги до чогось морально низького. Саме презирство призводить до зростання почуття власної значущості та знецінювання об'єкта презирства
Страх	<ul style="list-style-type: none"> • переживання якого відчувається та сприймається як загроза власній безпеці, супроводжується почуттям невпевненості, незахищеності тощо
Сором	<ul style="list-style-type: none"> • переживання незадоволення собою
Провина	<ul style="list-style-type: none"> • емоція пов'язана з переживанням порушення моральної чи етичної норми

Інші емоції, згідно з теорією К.Е. Ізарда, є похідними. Особливості зовнішнього прояву емоцій визначаються за виразними рухами тіла особи, інтонації, тембру голосу.

О. Олійник зауважує, що кожна дитина народжується з потенціалом емоційної сенситивності, емоційної пам'яті, емоційної обробки та емоційного навчання [23]. Поступово дитина навчається розуміти, аналізувати та контролювати свої емоції та почуття, відчувати та розуміти настрої оточуючих.

У зв'язку з зазначеним ключового значення набуває розуміння категорії емоційна культура. Узагальнюючи наукові підходи, О. Олійник зазначає, що у сучасній психолого-педагогічній літературі поняття емоційна культура розглядається як:

- гуманний стиль спілкування дорослих з дітьми;
- активна позиція дитини як провідника моральної норми;
- справедлива оцінка дитини іншими та самооцінка, що ґрунтується на гуманістичних критеріях поваги до тих, хто оточує та самого себе;
- співвіднесеність образу себе з позитивними моральними еталонами, а окремих своїх вчинків – з негативним, здатність усвідомлювати суперечності між образом себе загалом і своїм конкретним вчинком;
- організація досвіду емоційної культури у спільній ігровій діяльності [23].

Таким чином емоційна культура є поєднанням культури, емоцій та інтелекту, за який особистість здатна якомога точніше розуміти, усвідомлювати, оцінювати та регулювати свої та чужі почуття, зважати на погляди оточення та будувати взаємини на основі довіри та співпереживання. Формування емоційної культури дитини сприяє тому, що вона вчиться дозволяти емоціям, а особливо негативним, управляти своїми словами, вчинками та думками.

Високий рівень розвитку емоційної сфери і, зокрема, емоційної культури дитини є однією з умов ефективності процесу соціалізації, оскільки сприяє формуванню емпатії, рефлексії, емоційно-комфортної взаємодії і спілкування у всіх сферах життя. Розвиток емоційної культури впливає на формування моральної поведінки, соціальної активності, ефективної взаємодії дитини з дитячим колективом та дорослими [24].

Несформованість емоційної культури дитини проявляється у відсутності у дитини вміння виявляти співчуття, підвищеному рівню тривожності, низькому рівню емоційної компетентності, нездатності ідентифікувати власні емоційні стани та керувати ними, нездатності розпізнавати емоційні стани оточуючих, конфліктності тощо.

Щоб сформувати або скорегувати емоційну культуру, потрібно добирати ефективні методи, форми і прийоми формування емоційної сприйнятливості дітей. При цьому варто враховувати їхню природну чутливість – надмірну, оптимальну, недостатню, низьку, та набутий емоційний досвід. Зокрема, слід зважати на вміння: виокремлювати яскраві емоційні моменти; зосереджувати на них увагу; аналізувати, коментувати, оцінювати їх; реагувати на них швидко, гнучко, адекватно; проявляти своє емоційне ставлення до них; відображати враження у своїй діяльності – розповідях, малюнках, грі тощо; виявляти гуманні почуття – співпереживання, співчуття [25].

Емоційна сфера є одним з потужних регуляторів психіки дитини, у зв'язку з чим проблема захисту та підтримки психологічного здоров'я дитини стає все більш актуальною. Для регуляції емоцій дитини ефективно застосовуються засоби арт-терапії. Роль арт-терапії як методу розвитку емоційного інтелекту та емоційної культури дитини зумовлюється особливостями її розвивального потенціалу, а саме:

- особливостями впливу художньо-символічних засобів на свідомість та несвідоме;

- можливістю самопізнання суб'єкта за посередництва художньо-образної творчості;
- можливістю вільного експерименту зі своїми почуттями та художньою експресією [28].

Грунтовне дослідження арт-терапії у роботі з емоціями пропонують Н. Калька та З. Ковальчук [26]. Дослідниці пропонують численні техніки арт-терапевтичної роботи з емоціями та почуттями, які, на нашу думку, можуть також бути ефективно застосовані у роботі з дітьми. Цікавою є зокрема техніка «Знайомство зі страхом» (Додаток А), пропонована дослідницями.

Висновки до першого розділу

Мистецтво та терапія мають спільне коріння. Це стосується не лише музики, танцю, акторської майстерності, а й образотворчих форм, з якими ми стикаємося, розглядаючи, скажімо, наскальний живопис кам'яного віку, який сприймається нами як початок критично-споглядального існування людини. Арт-терапія – це один із найбільш ефективних способів роботи з клієнтами будь-якого віку та з будь-якими порушеннями, при цьому для особистості – це спосіб саморозкриття, самовираження, розвитку та гармонізації особистості. Кожен із нас творець та творчість приносить нам величезне задоволення. У творчості кожна людина отримує багато можливостей висловитися, висловити свої почуття та емоції.

Арт-терапія є перспективним напрямом наукової діяльності, який формується на базі медичних, психологічних і педагогічних знань. Арт-терапія має великі можливості не тільки для «зцілення» окремих осіб і груп населення, але й для «лікування» суспільства. Форми арт-терапевтичної роботи (образотворчі, музичні, танцювальні) є рівноцінно важливими для формування здорової психіки людини.

Арт-терапія має ряд переваг, зумовлених арт-терапії зумовлені тим, що її засоби побудовані на застосуванні різних видів мистецтв у своєрідній символічній формі, що дозволяє за допомогою стимулювання художньо–творчих проявів особистості здійснити корекцію порушень психосоматичних, психоемоційних процесів і відхилень в особистісному розвитку, вербалізувати свої проблеми й переживання.

Одним з потужних регуляторів психіки дитини є емоційна сфера, у зв'язку з чим проблема захисту та підтримки психологічного здоров'я дитини стає все більш актуальною. Для регуляції емоцій дитини ефективно застосовуються засоби арт-терапії. Роль арт-терапії як методу розвитку емоційного інтелекту та емоційної культури дитини зумовлюється особливостями її розвивального потенціалу, а саме: особливостями впливу

художньо-символічних засобів на свідомість та несвідоме; можливістю самопізнання суб'єкта за посередництва художньо-образної творчості; можливістю вільного експерименту зі своїми почуттями та художньою експресією.

В Україні арт-терапіє є новим, цікавим напрямком, який може широко застосовуватися у соціальній роботі. Він активно розвивається, отримуючи все більше прихильників та розширюючи свої можливості застосування.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

2.1. Загальна характеристика внутрішньо переміщених осіб: статус та соціальний захист

Внутрішня міграція, тобто переміщення в кордонах окремих держав, не менш важлива для економічного та соціального розвитку, ніж міждержавна. Вона не впливає на чисельність та склад населення країни в цілому, проте спричиняє зміни в його розміщенні, статево – віковій структурі мешканців окремих регіонів, є наслідком і важливим чинником регіональних відмінностей.

Міграція населення є досить складним явищем. Дослідження міграційних процесів вивчається багатьма науками, зокрема географією, соціологією, історією, демографією, правознавством, економікою.

Як відомо, двадцяте століття назване ерою міграції населення, адже людство до цього часу не бачило такої великої кількості переселень. Однак, економічні, соціальні, культурні, політичні, збройні проблеми призводять до стрімкого збільшення кількості переміщених осіб, що постає найбільшим викликом двадцятого століття. Добровільні і вимушені, внутрішні і зовнішні міграції крокують за історичним розвитком громадянського суспільства. За даними Центру моніторингу внутрішнього переміщення, який оприлюднив у Женеві доповідь «Глобальний огляд – 2015». Внутрішньо переміщені особи через конфлікт або насильство – 38 мільйонів – були переміщені у межах своїх країн через збройні конфлікти та насильство [15]. Ця цифра відповідає населенню трьох найбільших мегаполісів Лондона, Нью – Йорка та Пекіна. Слід зазначити, що 1.2 мільйони внутрішньо

переміщених осіб припадало на територію України. Близько 30 тисяч осіб змушені були залишити свої домівки щодня у 2014 році. Лише у 2014 році одинадцять мільйонів людей були переміщені через сплеск насилля, з яких, заданими державних органів України 646 500 осіб були вимушені залишити домівки та переїхати на інші місця в межах території України. Разом з тим, у 2015 році цифра вимушених переселенців зросла близько до 1.4 мільйона осіб, та в 2016 до 1.8 мільйона осіб, а на початку 2017 року, на обліку зі статусом внутрішньо переміщених осіб перебуває близько 1.65 мільйона осіб [16].

Як бачимо, міграція є широко розповсюдженим явищем. У науковій літературі зустрічається одразу декілька синонімічних понять, які подібні до терміну «міграція», зокрема: переселення, переміщення, перетинання. Таким чином, під час дослідження проблеми внутрішнього переміщених осіб постає необхідність у дослідженні такого соціального явища і процесу як міграція.

Т.В. Жванія зазначає, що у найбільш широкому розумінні поняття "міграція" трактується як територіальне переміщення людей (населення) або певних їх груп з одного адміністративного регіону до іншого (як в межах однієї країни, так і до інших країн), з метою тимчасового перебування на території для здійснення будь-якої діяльності (навчання, трудова діяльність тощо) або зміни постійного місця проживання незалежно від чинників, що спонукали до такого переміщення [1]. Подібне тлумачення міграції дозволяє загалом ототожнити поняття "мігрант" та "переміщена особа".

Визначення поняття "внутрішньо переміщена особа" (далі - ВПО) міститься в статті 1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" (далі - Закон), відповідно до якої ВПО є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту,

тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2].

Теоретико-соціологічний аспект визначення категорії «внутрішньо переміщені особи» досліджувався великою кількістю науковців. Один з таких науковців зауважує, що «внутрішньо переміщені особи — це цільова, специфічна група реалізації міграційної політики, якій притаманні різноманітні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища» [17].

Загалом поняття внутрішньо-переміщені особи являє у собі положення про осіб, які вимушені були раптово втікати зі своїх будинків у великих кількостях. Причинами таких втеч є внутрішні ворожнечі, збройні конфлікти, систематичні порушення прав людини, чи негативних явищ природи — стихійних лих на території власної країни.

В юридичній науці поняття внутрішньо переміщена особа історично виникло як продовження та деталізація поняття біженець. Проблема біженців супроводжує всю історію існування людства і є однією з самих гострих. Біженцем стає особа, яка намагається врятуватися від обставин, що загрожують її життю і тому залишає місце свого проживання. Відомість цих людей походила від внутрішнього переконання народів, тобто залишалася в сфері моралі, а держави не мали юридичних зобов'язань щодо захисту таких людей.

Вперше поняття біженець було застосовано при визначенні масової міграції населення, викликаного геноцидом вірменів у 1915 році, соціальними потрясіннями в Росії у зв'язку з Жовтневим переворотом 1917 року, приходом до влади націонал-соціалістів у Німеччині у 1933 році. Держави усвідомили, що для захисту біженців може бути використане міжнародне право. Перших зусиль у цьому напрямі доклала Ліга Націй [18]. Після закінчення другої світової війни питанням біженців опікувались ООН. Для захисту таких осіб ООН в 1946 році заснувала Міжнародну організацію у справах біженців — попередницю УВКБ ООН, в статуті яких термін переміщені особи ліг в основу

поняття біженець. Для врегулювання міжнародних відносин щодо захисту біженців був розроблений універсальний міжнародний договір – Конвенція про статус біженців 1951 року. Конвенція визначила у статті 1 поняття біженець, яке згодом було уточнене Протоколом 1967 року, а також закріпила перелік прав біженців.

Конвенція та Протокол формулюють основну норму в сфері захисту прав біженців. Держава не вправі висилати біженців у ті країни, де існує загроза переслідування з расовою, національною, політичною чи соціальною ознакою. Заборонено безпідставно відмовляти в наданні статусу біженця. Конвенція також спрямована проти обмеження прав біженців як прав людини. Норми, що стосуються біженців, містяться і в інших міжнародних документах, зокрема в загальній декларації прав людини, у Женевських конвенціях 1949 року та у деяких регіональних документах.

Отже, якщо особа відповідає позитивним умовам і щодо неї відсутні негативні умови визначення, вона визначається біженцем. Втім на думку УВКБ ООН, особа стає біженцем не через визнання а визначається такою, оскільки фактично вже є біженцем, тому надання статусу біженця не робить особи біженця а лише декларує, що вона по суті ним вже є. Поняття біженець не застосовується до осіб, прибуття яких у безпечні країни, викликано іншими чинниками, а саме екологічними катастрофами, економічними труднощами, військовими конфліктами та низкою інших обставин надзвичайного характеру, що супроводжується масовим насильством і порушенням прав людини. Найчастіше жертви таких обставин вимушені переміщатися в середині власної країни.

Основною характерною рисою внутрішньої міграції є той факт, що особи, переміщені всередині країни – це як правило громадяни цієї ж держави. Тому уряд держав, спираючись на традиційне уявлення про державний суверенітет, залишили за собою виключне право вирішувати питання, пов'язані із становищем своїх громадян. Крім того, міждержавні конфлікти нині виникають набагато рідше, ніж внутрішні. Це призвело до зменшення

випадків перетину державних кордонів біженцями та збільшення кількості осіб, які переміщуються в середині своєї країни. У більшості випадків вони опиняються в такому ж становищі, що й біженці. Термін особи, переміщені в середині країни, почав використовуватися тільки в останнє десятиліття двадцятого століття, коли міжнародне співробітництво вперше звернулося до цієї проблеми. Але механізми, створені для біженців, як зазначалося, не враховували тих осіб, які через різні причини вимушені були переміщатися всередині власної країни. З урахуванням кризової ситуації, яка склалася в світі з внутрішньо – переміщеними особами, за дорученням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини були розроблені й у 1998 році прийняті «Керівні принципи з питань переміщених в середині країни осіб», які врегульовують вимушене переміщення осіб усередині країни та є вказівками для міжнародних і неурядових організацій.

У вступі «Керівних принципів» дається визначення осіб, переміщених усередині країни, як осіб чи групи осіб, яких примусили або вимусили покинути чи залишити своє житло чи місця постійного проживання. зокрема, в результаті чи з метою уникнення наслідків з збройного конфлікту, постійних проявів насильства, порушення прав людини, природних чи техногенних катастроф, і які не перетинали міжнародних визнаних державних кордонів. При цьому зазначені принципи переміщення не є вичерпними, про що свідчить слово зокрема. Переміщені всередині країни особи є громадяни своїх держав, тому мають широке коло політичних, громадянських, економічних, культурних, соціальних прав, найважливіші з яких закріплені у зазначеному документі.

На сьогодні Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни є єдиним цілісним документом, який врегульовує права переміщених осіб усередині країни, а також обов'язок державних та інших органів щодо них. І хоча на відміну від договору «Керівні принципи» не мають обов'язкової сили, вони відображають міжнародні норми в галузі прав людини та

положення гуманітарного права, обов'язкової для дотримання. За відносно короткий термін вони дістали визнання.

Різниця між визначенням статусу біженця та внутрішньо переміщеної особи є більш ніж очевидною та полягає у тому, що біженці перебувають поза межами країни свого громадянства а внутрішньо переміщені особи перебувають у межах країни свого громадянства або постійного проживання. Біженці не захищені країною походження, що на відміну від внутрішньо переміщених осіб, країна походження яких зобов'язана надати захист прав і свобод. Підставами для переміщення біженців є обґрунтовані побоювання індивідуальних побоювань індивідуальних переслідувань у майбутньому за ознакою раси, громадянства, віросповідання, належності до певної політичної групи та політичні переконання. В свою ж чергу підставами для переміщення внутрішньо переміщених осіб є підтверджені факти збройного конфлікту, постійних проявів насильства, порушення прав людини, природних чи техногенних катастроф.

Як вже було зазначено, поняття внутрішньо переміщених осіб міститься в статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Однак проаналізувавши визначення, що містяться в нашому національному законодавстві можна сміливо стверджувати, що воно відрізняється від того, яке прийняте міжнародною спільнотою. Основними рисами відмінності є те, що прямо не вказується ознака відсутності перетину кордону, однак водночас непрямом ознакою є формулювання постійно проживає в Україні. Також розширені підстави для переміщення. В свою чергу при визначенні проявів насильства і порушення прав важливим вважається не їх повторюваність, постійність та системність, як в міжнародному праві, а масовість та розповсюдженість.

На загальнонаціональну рівні дискусії щодо проблем внутрішньо переміщених осіб почалися вже після розгортання конфлікту як результат тиску з боку громадськості, яка помітила проблему раніше, ніж державні

інституції. Якщо після окупації Криму йшлося винятково про людей, що тікають від політичних переслідувань та є лояльними до України, то ситуація із внутрішньо – переміщеними особами зі Сходу відмінна як в кількісному та і в причинному відношенні. У цьому випадку має місце втеча від військового конфлікту і гуманітарної кризи, а вже потім від політичних переслідувань [19].

Водночас з прийняттям зазначеного Закону виникло багато проблемних питань, пов'язаних з розбіжностями між термінами та визначеннями, які використовуються в постановах Кабінету Міністрів України, а також механізмами реалізації цих нормативних актів для забезпечення прав та свобод громадян України, які вимушені були стати переселенцями.

Заходи з забезпечення проїзду, прийому, облаштування вимушених переселенців, їх розміщення покладаються на зобов'язання нашої держави й органів місцевого самоврядування. Такі заходи повинні виконуватись в залежності від компетенції державних органів щодо забезпечення соціальних прав і гарантій громадян України.

Узагальнюючи вищевикладене, досліджуючи всі поняття внутрішньо переміщеної особи які притаманні національному законодавству і положенням міжнародного права, можна виокремити власне поняття. Під таким поняттям слід розуміти – внутрішньо переміщену особу як окрему особу чи групу осіб, які змушені покинути місце свого постійного проживання внаслідок погіршення соціальної, політично, економічної, екологічної чи іншої ситуації у певній адміністративно - територіальній одиниці, маючи за мету уникнення порушення прав людини, воєнного конфлікту, жорстокого поводження, яке може призвести до фізичного насилля та болю і потребують соціального захисту та правової безпеки.

Аналізуючи дане поняття можна виокремити одну істотну ознаку, яка відрізняє поняття внутрішньо переміщеної особи від біженця. Такою ознакою є те, що внутрішньо переміщена особа не покидає межі країни, громадянство якої вона має. Також така особа або група осіб залишаються на території держави всередині якої вони переміщуються.

Щоб краще зрозуміти сутність поняття внутрішньо переміщені особи, потрібно зупинитися на основних причинах та підставах введення такого поняття в життя суспільства та існування його в об'єктивній реальності.

Такими причинами є те, що в наш час збільшується кількість конфліктів, як міжнародних так і національних, що найголовніше такі конфлікти все більш частіше мають насильницький чи економічний характер та прямо впливають на стан життя кожного з громадян. Збільшується число воєн, частішають випадки міграційних потоків населення, стихійних лих, техногенних аварій.

Згідно з пунктом 2 Керівних принципів, до поняття внутрішньо переміщені особи відносять осіб чи групи осіб, яких примусили чи вимусили залишити чи покинути свої місця постійного проживання чи своє житло. Як вже неодноразово зазначалося причинами таких переміщень є природні катастрофи, катастрофи техногенного характеру, постійних проявів насилля, збройних конфліктів і хто не перетинав міжнародно визнаних державних кордонів. Особливістю становлення поняття внутрішньо переміщені особи вказаного періоду є відсутність чіткого переліку передумов переміщення населення.

Окремо потрібно наголосити, що І.Г. Козинець та Л.В. Шестак у своїй власній науковій статті щодо Міжнародних стандартів захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам зазначають, що вказані принципи переміщення осіб не є вичерпними, про цей факт свідчить слово зокрема [20, с. 123].

Саме в положеннях Керівних принципів містяться гарантії захисту від необґрунтованого переміщення та саме процесуальні гарантії, яких потрібно дотримуватися при переміщенні.

В Керівних принципах міститься перелік заборон щодо переміщення, а саме переміщення забороняється, якщо воно ґрунтується на принципах етнічної чистки, апартеїду або практики спрямованої на зміну чи коригування релігійного, расового або етнічного складу населення. Також існують переміщення, які пов'язані з реалізацією великих економічних проектів, якщо

вони не виправдані та суперечать інтересам людей. Крім того переміщення забороняється, у разі, якщо воно порушує право на людську гідність, життя, безпеку чи свободу тих кого воно стосується. Також одним важливим правилом є те, що особи, які переміщені в середині, не можуть за допомогою застосування фізичної сили бути повернені або знову поселені у місцях, з загрозою їх життю, здоров'ю або свободи. Одним з найважливіших правил та гарантій є те, що сім'ї, які були розлучені внаслідок переміщення, належать негайному об'єднанню.

Особи, які були переміщені всередині країни, отримують всі документи, які є їм необхідними для користування своїм юридичними правами. Цим процесам повинні сприяти органи влади, які повинні сприяти заміні документів, що були загублені в ході переміщення.

Незважаючи на те, що Керівні принципи з питань переміщених всередині країни осіб регулюють найважливіші питання проблемного змісту, що стосуються життя тимчасово переміщених осіб, вказані принципи не мають юридичної сили закону або міжнародного договору. Дані принципи не можуть застосовуватися в обов'язковому порядку країнами, які мають справу з внутрішнім переміщенням. Вони мають рекомендаційний характер та використовуються виключно за власним переконанням. Однак не зважаючи на таку низьку позицію в системі джерел права, в зміст принципів враховані правові акти щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, норми міжнародного права, внаслідок чого «Керівні принципи» набули масового розповсюдження.

Країною, яка своїм досвідом та практикою вирішення проблемних питань внутрішньо переміщених осіб, має змогу позитивно вплинути на удосконалення чинного законодавства України в цьому напрямку, є Грузія. Саме Грузія мала досить тривалий час проблему внутрішньої міграції. Початківцем серед нормативно правових актів є перший закон «Про внутрішніх переміщених осіб з окупованої території Грузії, що був прийнятий в 1996 році. Однак не зважаючи на давнину цього закону, Грузія вкрай мало

опікувалася питанням облаштування внутрішньо переміщених осіб. Такий факт був обумовлений тим, що єдиним ефективним та адекватним рішенням врегулювання питання внутрішнього переміщення було повернення. Лише починаючи з 2003 року, після революції троянд представники державної влади почали ставитися та опікуватися питаннями внутрішньо переміщених осіб більш конструктивно.

Як наслідок, близько в 2006 році в Грузії було створено урядову комісію, яка мала за мету розробити пропозиції щодо стратегії політики стосовно внутрішньо переміщених осіб. Крім прийняття такої стратегії, органи державної влади повинні були забезпечити організацію і координацію її виконання. Питаннями щодо відповідальності та врегулювання координуючих функцій було покладено на міністерство у справах біженців та розселення Грузії.

Більш сучасний період розвитку законодавства у сфері внутрішньо переміщених осіб припав на перше березня 2014 року. Саме в цьому році був прийнятий закон Грузії «Про внутрішніх переміщених осіб та тих, що зазнають переслідувань з окупованої території Грузії».

Згідно з ст. 6 Закону Грузії, внутрішньо переміщеними особами Грузії вважаються особи без громадянства або громадяни Грузії, які мають статус у Грузії, вимушені залишити постійне місце проживання з причин окупації території іноземної держави, агресії, збройного конфлікту, масового порушення прав людини або його сім'ї. При наведеного мною понятті неможливе повернення особи на постійне місце проживання.

Також відповідно до чинного законодавства Грузії, слід ствердити, що набути статус внутрішньо переміщена особа, мають лише громадяни та особи без громадянства. Таким чином іноземці або особи з подвійним громадянством, що мали проблеми з внутрішньою міграцією, не можуть розраховувати на правовий захист з боку держави, на території якої вони знаходяться.

Наявні думки видатних вчинених про те, що це є порушенням основоположних прав та свобод людини та громадянина і потребує негайного врегулювання з урахуванням чинних норм міжнародного права.

Малиноська О.А. має роботу «Шляхи вирішення проблеми внутрішніх переміщених осіб із зарубіжного досвіду. Згідно даних положень внутрішньо переміщена особа, це особа, яка зазнала окупації території іноземної держави, воєнного конфлікту, агресії, масового насильства або масового порушення прав людини. (Положення даного закону не поширюються на внутрішньо переміщених осіб внаслідок стихійних лих та техногенних катастроф) [17].

Розбіжністю, що наявна у визначенні понять внутрішньо переміщеної особи в Грузії серед інших країн світу є те, що причина внутрішнього переселення у формі техногенної катастрофи або стихійного лиха, не є передумовою визнання особи внутрішньо переміщеною, наслідком чого є не надання правового статусу внутрішньо переміщеної особи.

Відкрита збройна агресія російської федерації проти України зумовила значне зростання кількості осіб, які були змушені покинути місця свого проживання та переміститися в більш безпечні регіони нашої держави. За міжнародними оцінками кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні перевищує 8 млн. осіб [29]. При цьому найчастішим місцем звідки прибули ВПО були визначені Донецька, Луганська та Харківська області [30].

Законодавцем було прийнято цілий ряд нормативно – правових актів, що спрямовані на забезпечення можливості внутрішньо переміщених осіб безперешкодно та максимально комфортно реалізувати свої конституційні права. Конституція як Основний Закон нашої країни встановлює ряд основоположних норм, щодо гарантій прав внутрішньо переміщених осіб.

Ключовими серед них є положення щодо:

- суверенітету, який поширюється на всю територію України, а отже саме вона відповідальна за гарантування прав та свобод вимушених переселенців;

- визначальності для діяльності країни прав та свобод людини та громадянина;
- положення усього Розділу II щодо прав, свобод та обов'язків людини і громадянина з особливою увагою до статті 22 про гарантованість і неможливість скасування конституційних прав і свобод, а також неможливості звуження їх змісту та обсягу при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, і про неможливість обмеження прав і свобод, крім випадків, зазначених у самій Конституції.

Таким чином законодавство України, що стосується гарантії є досить об'ємним. Але разом з тим, важливим є виокремлення шляхів забезпечення соціального захисту та всебічної правової підтримки внутрішньо переміщених осіб, проте виходячи з положень п. 1 - 2, ч. 1 ст. 92 Конституції України права, обов'язки та гарантії їх реалізації внутрішньо переміщеними особами можуть бути закріплені лише законом.

Саме таким є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який має наступні особливості:

- закріплює легальне визначення поняття «внутрішньо переміщена особа»;
- детально врегульовує порядок обліку внутрішньо переміщених осіб та реєстрації їх місця проживання;
- містить норми, що врегульовують порядок відновлення втрачених переселенцем документів,
- тощо.

Окрім зазначеного вищезазначений Закон закріплює специфічні права внутрішньо переміщених осіб та їх обов'язки.

До гарантій прав внутрішньо переміщених осіб згідно з вже згаданим Законом належать, зокрема:

- право на оскарження рішень, дій, бездіяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб –

прикладом конкретної реалізації цієї загальної гарантії є, наприклад, оскарження рішення про відмову у видачі довідки внутрішньо переміщеної особи;

- заборона дискримінації на підставі того, що особа є внутрішньо переміщеною;
- положення про забезпечення певних прав або сприяння у їх реалізації [48].

Заборона дискримінації за ознакою належності до внутрішньо переміщених осіб є однією з найважливіших гарантій їх прав та свобод. Він міститься у ст. 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та деталізується досить великою кількістю підзаконних нормативно – правових актів. Разом з тим, не можна не звернути увагу, що у питанні регулювання соціально – економічних прав переселенців привалюють саме підзаконні нормативно – правові акти, а отже на загальний статус внутрішньо переміщених осіб накладаються певні обмеження, що впливають з їх спеціального статусу як внутрішньо переміщених осіб і мають характер дискримінаційних та таких, що суперечать нормативно-правовим актам вищого рівня, а тому мають бути приведені відповідно до них або скасовані.

Причинами масового внутрішнього переміщення сімей з дітьми дослідники визначають прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на територіях, де відсутні умови для догляду за дітьми, життя та роботи дорослих (відсутність продуктів харчування, водопостачання, електроенергії тощо). Багато домівок є непридатними для проживання, зруйнованими [32]. Життєва ситуація більшості ВПО є досить складною, вони були змушені залишити звичне життя, роботу, власне житло тощо та поневірятися серед людей, що зумовлює необхідність надання їм як матеріальної так і психосоціальної допомоги. Сім'ї ВПО з дітьми можуть проживати самостійно винаймаючи житло, у родичів або в місцях компактного розміщення, але мають спільні проблеми, на які соціальним працівникам необхідно адекватно реагувати.

2.2. Соціальні та психологічні проблеми та потреби дітей внутрішньо переміщених осіб

Фахівці Державної служби надзвичайних ситуацій, які працюють з внутрішньо переміщеними особами, виокремлюють наступні проблеми даної категорії населення:

- перебування у постійному стресі (внаслідок отриманої інформації від близьких та рідних, що залишилися в сірій зоні чи в зоні бойових дій);
- підвищена тривожність та страх (психологічні травми проявляються через невпевненість у майбутньому; як результат інформаційного дисонансу, обумовленого різними (часто суперечливими) повідомленнями із місцевих ЗМІ, від родичів та знайомих);
- гіперболізоване відчуття справедливості (будь-яка затримка соціальних виплат сприймається не лише як порушення прав, але й як особиста образа);
- конфронтація між місцевими мешканцями та тимчасово переміщеними особами внаслідок відчуття чужорідності та ворожості;
- фіксація на втратах і обмеження комунікацій скаргами [6].

Як невідомість перед майбутнім та відсутність чіткого розуміння того, як далі будувати своє життя, описують психоемоційний стан вимушено переміщених осіб і автори Оцінки потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців [35]. Окремі дослідники зазначають, що деструктивних вихід ВПО з кризи може виражатися у формі інвалідизації – особи перестають проявляти активність щодо самозабезпечення, та звертаються з вимогами до державних та благодійних організацій [46].

При наданні ВПО психосоціальної допомоги необхідно враховувати, що після травматичних подій, які відбулися у зв'язку з війною, багато хто з них

перебуває у постійному стресовому стані та може переживати нові психологічні травми, пов'язані з переміщенням та влаштуванням на новому місці [31].

I. Трубавіна у своєму дослідженні до загальних проблем ВПО, які не залежать від віку особи відносить:

- відчуття невизначеності теперішнього та майбутнього;
- переживання психологічних травм, спричинених війною, тим, що людина стала свідком насильства, руйнувань;
- почуття провини, викликане необхідністю покинути домівку та просити допомоги у інших людей;
- страх втрати ідентичності;
- почуття жертвності та віктимності, беспорядності та низької самооцінки;
- тривога за майбутнє тощо [32].

Значну кількість внутрішньо переміщених осіб становлять саме діти, які особливо гостро переживають дану стресову ситуацію. Відповідно до інформації з відкритих джерел серед ВПО, 38 % становлять діти віком від 5 до 17 років, 14% - діти 1-5 років, 4% - немовлята [44]. Як відзначають Я. Юрків та Д. Луканов у наслідок вимушеного переміщення особливо страждають діти віком від 3 до 15 років, оскільки діти до трьох років легко розлучаються з попереднім місцем проживання, а цілком доросла людина старше п'ятнадцяти років здатна сприйняти переїзд на нове місце більш раціонально, ніж у молодшому віці. Саме тому в ситуації різкої зміни комфортного середовища проживання, дитині віком від 3 до 15 років легко можна завдати психічної травми, що призводить до різних розладів емоційно-вольової сфери, що може спричинити суттєві психологічні зміни в їх поведінці [34].

Рис. 2.1.

Переміщення – це подія, що змінює життя людини. Хоча вплив переміщення часто травматичний, який не вдається усунути до кінця, дітям із числа ВПО потрібно надати можливість повернутися до нормального життя на підставі довгострокових рішень [57]. До соціально-психологічних проблем дітей внутрішньо перемішених осіб фахівці відносять:

- відсутність відчуття самореалізації, самоствердження у соціумі (у колективі однолітків);
- бажання змінити наявну ситуацію в країні, ненависть до представників влади різних країн;
- страхи, нав'язливі спогади про війну;
- постійне перебування у «стані втечі»; «вимушена беспорядність» – дорослі багато чого роблять за дитину, вважаючи її головною жертвою конфліктної ситуації;
- самозаборона на ті чи інші почуття;
- невдоволення стосунками з батьками;

- відсутність інтересу та мотивації до шкільного навчання та пристосування до нових умов життя [6]

Вже згадана вище І. Трубавіна до соціально-психологічних проблем дітей ВПО відносить:

- порушення емоційного розвитку;
- підвищений рівень стресу;
- почуття незахищеності та безпорадності;
- страх змін та очікування "поганого";
- низька самооцінка;
- почуття провини тощо [32].

Необхідно зазначити, що те, як діти реагують на труднощі кризи, великою мірою залежить від рівня їх розвитку та віку, а також характеру взаємодії з батьками та взаємодії батьків між собою. Зазвичай, коли поряд знаходяться спокійні та сильні дорослі, діти справляються зі стресовими ситуаціями краще. Діти ВПО потребують підтримки та перебування поряд з дорослими, допомоги у адаптації до нових життєвих умов.

У стабільних безпечних умовах дитина може розвиватися відповідно до свого віку. У ситуації війни та вимушеного переміщення вказаний процес порушується [31]. Коли дитина не отримує належної підтримки, не відчувається в безпеці, у її поведінці та стані можуть виникати певні порушення. Дослідники вказують, що реакції дітей на травматичну подію є відмінними залежно від віку дитини (Таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Реакція дитини на травматичну подію (за віком) [31]

Вікова група	Реакції
--------------	---------

<p>Дошкільнята (1-5 років)</p>	<p>Дитина смокче великий палець, страждає від нічного енурезу, боїться темряви, боїться тварин, постійно ходить за батьками, вимагає від них у всьому допомоги, страждає нічними страхами, втрачає контроль над сечовипусканням / випорожненням кишківника, страждає від закрепів, ускладнюється мова, втрачає апетит або, навпаки, їсть занадто багато</p>
<p>Молодший шкільний вік (5-11 років)</p>	<p>Дитина дратівлива, плаксива, поводиться агресивно вдома або в школі, відкрито бореться з молодшими дітьми в сім'ї за увагу батьків, страждає від нічних страхів і кошмарів, боїться темряви, ухиляється від відвідування школи, ухиляється від спілкування з однолітками, втрачає інтерес і здатність зосередитися під час занять.</p>
<p>Середній шкільний вік (11-14 років)</p>	<p>Розлади сну й апетиту, бунт вдома, відмова виконувати домашні обов'язки, проблеми в школі (бійки, замикання в собі, відсутність інтересу до навчання, потреба в більшій увазі до себе), проблеми зі здоров'ям і функціональні скарги, втрата інтересу до спілкування з однолітками.</p>
<p>Підлітки (14-18 років)</p>	<p>Психосоматичні симптоми (висип, розлади кишківника, головні болі, астма), розлади сну і апетиту, іпохондрія (нав'язлива заклопотаність власним здоров'ям, зазвичай зосереджена на певному симптомі), аменорея або дисменорея (порушення менструального циклу), збудження або зниження рівня енергії, апатія, втрата інтересу до протилежної статі, безвідповідальна або делінквентна поведінка (правопорушення), зниження бунтарства проти</p>

	батьківського контролю, зниження здатності зосередитися.
--	--

Як правило, дітям важко висловити власні емоції, наслідком цього можуть бути травматичні дитячі ігри, депривація, повторювані дії, деформація картини світу, проблеми пам'яті, уваги, навчання, розвиток різного роду страхів тощо.

Психолого-соціальна допомога дітям ВПО має включати:

1. Забезпечення умов для оптимального розвитку дитини:

- застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають (за потреби звернутися до закладів і установ охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій тощо з пропозицією співробітництва та координації дій у справі надання психологічної допомоги тим, хто її потребує);
- залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, консультантів.

2. Стимулювання розвитку через підтримку дитини:

- забезпечення індивідуального супроводу працівниками соціальних служб та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги;
- залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних навчальних закладів з метою створення умов для їх самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів;

3. Усунення перешкод для розвитку дитини:

- соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я і працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти,

забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям [56].

Соціально-психологічний супровід дітей-переселенців має бути спрямований на забезпечення успішної адаптації дітей.

2.3. Особливості застосування арт-терапії з дітьми внутрішньо переміщених осіб

Як відмічає М. Журавель арт-терапія є технологією психічної гармонізації та розвитку людини, засобом вирішення внутрішніх конфліктів особистості, використання її творчого потенціалу; технологією знаходження та активізації ресурсів і поширення діапазону саморегуляції [5]. При цьому акцентується, що у роботі з внутрішньо-переміщеними особами, арт-терапія має наступні позитивні моменти:

- дозволяє відволікти клієнта від хворобливих переживань;
- дозволяє виявити переживання, які дозволяють вилікувати душевні рани;
- сприяє зменшенню тривог та напруженості і формуванню оптимальніших поглядів та світ [5].

О. Біда, виокремлюючи переваги арт-терапії саме в роботі з внутрішньо переміщеними особами, у тому числі і дітьми, зазначає що вона:

- завжди надає ресурс, оскільки апелює до творчої складової психіки, залучаються внутрішні ресурси особи, відбувається пошук шляхів самосцілення;
- через творчість надається можливість обійти "цензуру свідомості", на поверхні опиняються приховані стани, бажані соціальні ролі тощо;
- арт-терапія як засіб невербального спілкування є цінною для тих, кому важко описати словами свої переживання (відомо, що травма закарбовується на рівнях тілесних і емоційних переживань та образів уяви);

- малюнок (танець, мелодія тощо) в арт-терапевтичному процесі є певним матеріальним полем для метафоричної взаємодії, дозволяє по-новому поглянути на ситуацію та знайти шлях до їх вирішення [1]

Арт-терапія, як процес пізнання та усвідомлення самого себе та оточуючого світу, є унікальним способом встановлення відносин як з оточуючими, так із самим собою. Саме мистецтво допомагає дорослим та дітям виразити себе, бути зрозумілим іншим [43].

А. Гринечко, виокремлює такі групи, які потребують особливої уваги фахівців:

- діти, які з батьками з певних причин покинули територію, на якій ведеться АТО , а сьогодні сюди можна віднести також дітей, які разом з батьками покинули місце свого проживання у зв'язку з веденням там активних бойових дій. прифронтові регіони тощо;
- діти, які з родичами повернулися на звільнені території і «не впізнали» залишені місця;
- діти, які не покидали зону ведення бойових дій і разом з близькими змушені були тривалий час ховатися у занедбаних підвалах чи приватних льохах, були свідками обстрілів та загибелі людей або самі зазнали насилля [12].

Діти із задоволенням займаються творчістю: малюють, ліплять, вигадують тощо. Цей приємний і не дуже травмуючий метод підходить для вирішення найглибших психологічних проблем. Саме тому особливо добре арт-терапія підходить для дітей.

Арт-терапія для дітей проходить у досить вільній формі: обговорення психологічних труднощів проходить на задньому фоні основної творчої чи ігрової діяльності. Виходить, що дитина одночасно отримує задоволення від заняття, розкриває свої творчі здібності, опиняється у центрі уваги дорослого та долає психологічні труднощі.

Дитині важливий не стільки результат, скільки сам процес, тому просто взаємодія з водою, фарбами тощо доставляють дитині задоволення, сприяють зняттю емоційного напруження і м'язової напруги, а різноманітність пропонованих способів і засобів творчості надає свободу вибору, сприяє подальшій співтворчості та творчості.

У проведенні арт-терапевтичного заняття з дитиною важливо дотримуватися певної структури. За результатом узагальнення вивченої інформації нами було наступні стадії – елементи структури арт-терапевтичного заняття:

1. Контакт. Важливо встановити позитивний контакт з дитиною-клієнтом.

На цьому етапі дитині варто задати, наприклад, питання: "Хочеш помалювати? Що ти будеш малювати?".

Після того як дитина освоїлась можна запропонувати: "Ти прийдеш до мене знову? А давай з тобою наступного разу придумаємо казку? Ти будеш головним казкарем. У твоїй казці все буде так, як скажеш ти."

2. Корекційно-діагностична стадія (зазвичай сесія проводиться через декілька днів після першої зустрічі).

Залежно від обраного виду арт-терапії терапевт має направляти діяльність дитини, адже, як вже зазначалося вище, малювання, ліплення, створення колажів тощо стає арт-терапією тільки тоді, коли дитина намагається створити якийсь предметне втілення тієї чи іншої інструкції терапевта – або, інакше кажучи, коли ігрова психотерапія стає директивною і починає здійснюватися на якомусь образотворчому полі.

Якщо взяти приклад казкотерпії, доречними є запитання: "Про кого сьогодні буде наша казка? Як його звать? Де він живе? Чи є у нього друзі? Як їх звать? Чи є хтось, кого наш персонаж боїться? А можливо йому хтось подобається? Що нам потрібно аби подолати страхи героя? Можливо нам знадобиться чарівна паличка? Коли у персонажа буде чарівна паличка, що він зробить?"

Окрім того доречною є пропозиція намалювати головного героя казки, його друзів та антагоніста.

Найважливішим принципом взаємодії з дітьми в процесі малювання чи створення інших образів виступає безумовне схвалення і прийняття всіх творчих виробів, незалежно від змісту, форми і якості. Головне – постійно підтримувати контакт з дитиною, не втручатися без зайвої потреби, і лише в скрутній для дитини ситуації (і за її згоди) запропонувати свою «підказку». Загалом же діти (на відміну від дорослих) творять заповзятливо і безтурботно в плані художньої стилістики, але ж мета арт-терапії – не створення художніх чи літературних шедеврів, а самоделювання і відкриття внутрішніх резервів для подолання кризи.

Арт-терапевтичні практики щодо дітей ВПО мають застосовуватися з дотриманням етичних принципів, а саме:

- створення безпечного місця для того, щоб дитина могла виразити та проявити свої емоції та почуття;
- арт-терапія з дітьми ВПО має сприяти зміцненню їх соціальних зв'язків [36].

Також важливим елементом арт-терапії стає обговорення почуттів і переживань, що виникли в процесі роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок від консультанта [45].

3. Стадія завершення. Робота завершується, якщо вдалося досягти позитивних переживань у ході розвитку сюжету (наприклад, антагоніст був переможений, став добрим тощо).

В кінці заняття необхідно забезпечити рефлексію. Для цього вихователь забезпечує дітям можливість виразити свою думку стосовно проведеного заняття (розказати, що їм сподобалося, а що – ні, чи зробили вони для себе висновки і які саме) або ж утриматися від висловлення.

Під час проведення занять має бути забезпеченою атмосфера прийняття дітей: емоційне співпереживання, вербалізація переживання та почуття у

зрозумілій для дітей формі, забезпечення атмосфери взаєморозуміння та взаємоповаги.

Висновки до другого розділу

Відкрита збройна агресія російської федерації проти України зумовила значне зростання кількості осіб, які були змушені покинути місця свого проживання та переміститися в більш безпечні регіони нашої держави.

Причинами масового внутрішнього переміщення сімей з дітьми дослідники визначають прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на територіях, де відсутні умови для догляду за дітьми, життя та роботи дорослих (відсутність продуктів харчування, водопостачання, електроенергії тощо). Багато домівок є непридатними для проживання, зруйнованими.

Життєва ситуація більшості ВПО є досить складною, вони були змушені залишити звичне життя, роботу, власне житло тощо та поневірятися серед людей, що зумовлює необхідність надання їм як матеріальної так і психосоціальної допомоги. Сім'ї ВПО з дітьми можуть проживати самостійно винаймаючи житло, у родичів або в місцях компактного розміщення, але мають спільні проблеми, на які соціальним працівникам необхідно адекватно реагувати.

Значну кількість внутрішньо переміщених осіб становлять саме діти, які особливо гостро переживають дану стресову ситуацію. До соціально-психологічних проблем дітей внутрішньо переміщених осіб фахівці відносять: відсутність відчуття самореалізації, самоствердження у соціумі (у колективі однолітків); бажання змінити наявну ситуацію в країні, ненависть до представників влади різних країн; страхи, нав'язливі спогади про війну; постійне перебування у «стані втечі»; «вимушена безпорадність» – дорослі багато чого роблять за дитину, вважаючи її головною жертвою конфліктної ситуації; самозаборона на ті чи інші почуття; невдоволення стосунками з батьками; відсутність інтересу та мотивації до шкільного навчання та пристосування до нових умов життя.

Арт-терапія є технологією психічної гармонізації та розвитку людини, засобом вирішення внутрішніх конфліктів особистості, використання її творчого потенціалу; технологією знаходження та активізації ресурсів і поширення діапазону саморегуляції. При цьому ефективною арт-терапією є і в роботі з дітьми ВПО. Під час арт-терапії дитина одночасно отримує задоволення від заняття, розкриває свої творчі здібності, опиняється у центрі уваги дорослого та долає психологічні труднощі.

РОЗДІЛ 3

ОПИС ДОСВІДУ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Опис досвіду арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо-переміщених осіб

З метою практичного дослідження арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб нами було розроблено два групових заняття та проведено їх групою дітей, які разом з батьками змушені були покинути свої домівки після початку відкритої збройної агресії російської федерації та наразі проживають у гуртожитку нашого міста Бобринець Кіровоградської області. Група налічує 10 дітей віком від 5 до 10 років. У якості виду арт-терапії обрано ізотерапію, адже саме ізотерапія (терапія образотворчим мистецтвом, передусім – малюванням) в роботі з тривожними станами спрямована на допомогу в прояві своїх почуттів, емоцій, переживань, страхів, мрій [38].

Перше заняття було розроблено на основі методики "Моя тварина захисник", запропонованої Н. Цумаревою. [27]. Дана методика дозволяє сформулювати у дитини відчуття, що у складній життєвій ситуації вона не залишиться одна, що поруч завжди є тварина захисник і коли це необхідно дитина може самостійно його покликати (намалювати).

Техніка "Моя тварина-захисник"

Мета: встановлення та корекція особистих страхів дитини, поглиблення навичок соціальної взаємодії, релаксаційний вплив.

Вікові обмеження: 6 +

Обладнання: папір А4, олівці, фарби, пензлики, кольорова крейда.

Тривалість виконання: 20 хв.

Форма роботи: групова.

Вид арт-терапії: ізотерапія.

Інструкція: Клієнту пропонують намалювати їжачка-захисника. Кількість голочок на спинці їжачка має відповідати рівню захисту, який потребує клієнт. Після завершення роботи клієнту пропонують познайомити групу зі своїм їжачком-захисником.

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Як звучить твого їжачка?
- Якого кольору він буде?
- Де живе твій їжачок?
- Чи багато в нього голочок?
- Чи гострі голочки у твого їжачка?
- Навіщо їжачку стільки гострих голочок?
- Від кого їжачок буде тебе захищати?

Деякі аспекти інтерпретації: Варто звернути увагу на кількість та розмір голочок, які дитина малює своєму їжачку-захиснику. Чим більша кількість таких голочок, тим вищою є тривожність дитини. Запитання для рефлексивного аналізу допоможуть визначити основні джерела тривожності.

Метою даного заняття було визначено встановлення та корекцію особистих страхів дитини, поглиблення навичок соціальної взаємодії, релаксаційного впливу на дитину.

З урахуванням теоретичних знань отриманих в ході дослідження, заняття було побудовано у три етапи:

1. Контакт. Важливим завданням стало налагодження позитивного контакту з групою дітей. Заняття розпочато з привітання, яке адресується кожному з учасників. Привітання має містити побажання учасникам на залишок дня, що дозволяє встановити емоційно-позитивний контакт між

учасниками. На даному етапі дітям було надано пояснення подальшого заняття, сформовано позитивне налаштування на творчість. Нами було підібрано та продемонстровано дітям зображення їжачка роз'яснено, що на занятті їм пропонується намалювати власного їжачка-захисника, який своїми голочками зможе завжди їх захистити.

2. На другій стадії дітям запропоновано долучитися до творчості. Найважливішим принципом взаємодії з дітьми в процесі малювання чи створення інших образів виступає безумовне схвалення і прийняття всіх творчих виробів, незалежно від змісту, форми і якості. Головне – постійно підтримувати контакт з дитиною, не втручатися без зайвої потреби, і лише в скрутній для дитини ситуації (і за її згоди) запропонувати свою «підказку».

На цьому етапі діти з задоволенням долучилися до малювання. Їм було запропоновано ряд запитань, спрямованих на деталізацію образу їжачка-захисника, а саме:

- Як звать твого їжачка?
- Якого кольору він буде?
- Де живе твій їжачок?
- Чи багато в нього голочок?
- Чи гострі голочки у твого їжачка?
- Навіщо їжачку стільки гострих голочок?
- Від кого їжачок буде тебе захищати?

3. Третій етап передбачав підведення підсумків. Після завершення малювання дітям було запропоновано познайомити групу зі своїми захисниками. Після чого забезпечено рефлексію, бажаючи діти поділилися власними враженнями від заняття, розказали, що їм сподобалося і чи хотіли б вони провести подібне заняття ще раз. Діти виявили неабияку зацікавленість творчою діяльністю, зголосилися на проведення наступного заняття.

Запропонована техніка також може бути застосована з використанням ліплення їжачка з пластиліну, виготовлення його з інших підручних матеріалів для творчості.

За результатом заняття було розглянуто малюнки дітей та встановлено, що лише двоє намалювали їжачків з невеликою кількістю голок (3 та 6) при цьому їжачки були зображені переважно світлими кольорами, поряд діти намалювали траву та квіти. Аналізовані малюнки було виконано наймолодшими дітьми у групі.

Рис. 3. 1.

Мілана, 5 років

Як пізніше пояснили батьки, вони перемістилися в перші дні початку відкритої збройної агресії, тому діти не чули вибухів та не були свідками руйнувань, в даних сім'ях доступ дітей до інформації про хід війни обмежується, хоча надаються базові пояснення причин переїзду та подій, що відбуваються у державі. Зазначені діти під час розмови не конкретизували від кого має їх захистити їжачок, користуючись загальними формулюваннями (від злих людей тощо).

Більшість дітей зобразила їжачків з середньою кількістю голок (від 10 до 20) при цьому обрали коричневий, темно сірий, фіолетовий колір. До цієї групи увійшли діти 7-8 років з сімей які певний час залишалися на територіях, близьких до територій безпосереднього ведення активних бойових дій, діти чули вибухи, були змушені ховатися разом з батьками у бомбосховищах та перебувати там тривалий час.

Рис. 3.2.

Вероніка, 7 років

Батьки їм пояснили, що переїзд відбувся саме з причин повномасштабної збройної агресії, конкретизовано агресора. У ході обговорення діти прямо вказували, що їжачок має захистити їх від російських агресорів.

Двоє найстарших дітей 9 та 10 дітей обрали для зображення їжачків чорні кольори та зобразили їх з великою кількістю голок (понад 30). При цьому малюнки не містили жодних додаткових елементів. В ході обговорення діти пояснювали, що їжачки мають захистити їх від росіян.

Рис. 3.3.

Арсен, 10 років

Таким чином, 8 з 10 дітей показали ознаки тривожності спричиненою зміною життєвих обставин.

Друге заняття було спрямоване на формування у дітей позитивного емоційного налаштування та віри в перемогу над агресором. Так само як і перше, воно було побудовано у три етапи.

На першому етапі було проведено привітання та визначено налаштування групи. Дітям було пояснено, що минулого разу вони намалювали своїх їжачків-захисників, але мають знати, що зараз нашу Вітчизну боронять сміливі та незламні воїни, добровольці, волонтери. Поставлено запитання чи знають вони когось, хто зараз захищає Україну.

На другому етапі. Дітям запропоновано намалювати та підписати листівки для воїнів, які в подальшому будуть їм передані. Для цього заздалегідь було виготовлено 10 листівок у формі серця, які діти розмалювали у жовтий та блакитний кольори. На листівках діти написали побажання захисникам.

Рис. 3.4.

На третьому етапі дітям висловлено подяку за слова підтримки для захисників. Запропоновано поділитися враженнями від заняття. Відмічено, що старші діти з більшою ініціативністю залучилися до другого заняття, були активними з задоволенням допомагали найменшим писати побажання.

Техніка "З Україною в серці"

Мета: формування позитивного емоційного налаштування, поглиблення навичок соціальної взаємодії, релаксаційний вплив.

Вікові обмеження: 6 +

Обладнання: листівки у формі сердець, олівці, фарби, пензлики, кольорова крейда.

Тривалість виконання: 20 хв.

Форма роботи: групова.

Вид арт-терапії: ізотерапія.

Інструкція: Клієнту пропонують розфарбувати листівку в кольори національного прапора та написати побажання захисникам, які боронять незалежність України. Після виготовлення листівки пропонується озвучити групі свої побажання та передати листівку воїнам.

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Чи знаєш ти когось хто зараз боронить Україну?
- Що б ти хотів побажати цій людині?
- Що символізують кольори національного прапора України?

Деякі аспекти інтерпретації: Варто звернути увагу на побажання залишені дітьми. Чи не містять вони проявів агресії, використання лайливих слів тощо.

Враховуючи викладене актуальності набуває формування рекомендацій щодо арт-терапевтичної роботи з дітьми ВПО. Окремі з таких рекомендацій нами було викладено у формі буклету для батьків та соціальних працівників, що додається (Додаток Б).

3.2. Рекомендації щодо арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо перемішених осіб

Діти із задоволенням займаються творчістю: малюють, ліплять, вигадують тощо. Цей приємний і не дуже травмуючий метод підходить для вирішення найглибших психологічних проблем. Саме тому особливо добре арт-терапія підходить для дітей. Під час арт-терапії дитина одночасно отримує задоволення від заняття, розкриває свої творчі здібності, опиняється у центрі уваги дорослого та долає психологічні труднощі.

Перевагами арт-терапії є:

- не має обмежень у використанні, оскільки будь-хто (не залежно від віку, статі, стану здоров'я, культурного досвіду тощо) може брати участь у арт-терапевтичній роботі;
- є відносно простою у застосуванні, передбачає можливість використання широкого кола матеріалів для творчості, не вимагає наявності спеціальних навичок або знань;
- є особливо цінною як засіб невербального спілкування з клієнтами, яким важко описати свої переживання словами, наприклад, тяжкохворих дітей;
- є могутнім засобом зближення людей, своєрідним "мостом" між спеціалістом та клієнтом;
- арт-терапія надає унікальні можливості для дослідження особистості та несвідомих процесів;
- має інсайт-орієнтований характер, тобто є направленою на самовираження та самопізнання;
- дає високий позитивний емоційний заряд, надає упевненість у власних силах, автономність;
- продукти творчості є об'єктивними свідченнями настроїв та думок дитини, що дозволяє використовувати їх для ретроспективної, динамічної оцінки стану, здійснення досліджень та аналізу;

- засновується на мобілізації творчого потенціалу людини, внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення, відповідає фундаментальній потребі людини в самоактуалізації, тобто розкритті нових можливостей і ствердження свого індивідуально неповторного способу буття в світі.

Очікуваним результатом від арт-терапії для дітей внутрішньо переміщених осіб є зниження рівня тривожності.

Основними завданнями роботи було визначено зниження рівня тривожності у дітей внутрішньо переміщених осіб.

Окремо хочемо зауважити, що нами було передбачено наступні принципи залучення дітей до арт-терапевтичної роботи:

- вільної участі у терапії: діти за власним бажанням могли брати участь у творчому процесі або відмовитися від неї, припинити участь у будь-який момент її проведення та повертатися до діяльності;
- взаємоповаги: всі учасники діяльності мають проявляти повагу оди до одного, звертання має бути поіменним, кожен повинен мати можливість виразити свою думку чи пропозицію, кожному дитину потрібно вислухати, не можна перебивати один одного;
- усвідомлення: перед початком терапії, вихователь пояснює дітям її мету та структуру;
- рефлексії: після проведення терапії необхідно підвести підсумок та пропонувати дітям поділитися своїми враженнями від арт діяльності, розказати, що їм сподобалося, а що – ні, які складнощі виникли у них.

Заняття має починатися з привітання, яке адресується кожному з учасників. Привітання має містити побажання учасникам на залишок дня, що дозволяє встановити емоційно-позитивний контакт між учасниками.

Основна частина заняття може складатися зі спланованої арт діяльності, спрямованої на вирішення конкретних соціально-психологічних проблем дітей. При цьому варто розуміти, що в процесі діяльності, залежно від реакції

дітей можуть вноситися корективи у обрану програму, проте необхідно пам'ятати про кінцеву мету діяльності.

В кінці заняття необхідно забезпечити рефлексію. Для цього вихователь забезпечує дітям можливість виразити свою думку стосовно проведеного заняття (розказати, що їм сподобалося, а що – ні, чи зробили вони для себе висновки і які саме) або ж утриматися від висловлення.

Під час проведення занять має бути забезпеченою атмосфера прийняття дітей: емоційне співпереживання, вербалізація переживання та почуття у зрозумілій для дітей формі, забезпечення атмосфери взаєморозуміння та взаємоповаги.

Застосування арт-терапії передбачає необхідність створення спеціального середовища, яке б включало такі компоненти:

- створення «художнього поля» продукування, усвідомлення та актуалізації концептуальних «Я-образів», комунікації;
- тематичне опрацювання основних людських та професійних цінностей;
- наявність достатньої кількості часу для проведення арт-терапевтичної роботи;
- мотивація та інтерес респондентів до комплексу психологічних впливів;
- різноманітність художніх вправ, технік та образотворчих матеріалів, музичних інструментів; спеціальне обладнане приміщення.

Всі ці умови вимагають наявності арт-терапевтичного кабінету - спеціально обладнаного приміщення, що відповідає низці умов та вимог. Основним завданням такого кабінету є створення атмосфери безпеки та терпимості, необхідної терапії для їх вільного творчого самовираження; взаємодії з художніми матеріалами та формами; прояви ними своїх почуттів, думок та потреб у образотворчій та інших видах діяльності (рух, драматична імпровізація)

Для арт-терапії варто обирати матеріали високої якості, щоб не знизити цінність художньої роботи у власних очах. Окрім того варто забезпечити наявність широкого вибору художніх матеріалів, щоб можна було врахувати особливості учасників: різні фарби, олівці, пастель, крейди, кисті різних розмірів, папір різних форматів та відтінків, глина, пластилін, фольга, текстиль, матеріали для колажів (журнали, листівки) та ін. Вибір того чи іншого матеріалу може бути пов'язаний з особливостями особистості та її психологічного стану, а також динамікою арт-терапевтичного процесу.

Висновки до третього розділу

Вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року о 4.30 на територію незалежної України спричинило масове переселення великої кількості людей з територій свого постійного проживання.

Значну кількість внутрішньо переміщених осіб становлять саме діти, які особливо гостро переживають дану стресову ситуацію. До соціально-психологічних проблем дітей внутрішньо переміщених осіб фахівці відносять: відсутність відчуття самореалізації, самоствердження у соціумі (у колективі однолітків); бажання змінити наявну ситуацію в країні, ненависть до представників влади різних країн; страхи, нав'язливі спогади про війну; постійне перебування у «стані втечі»; «вимушена безпорадність» – дорослі багато чого роблять за дитину, вважаючи її головною жертвою конфліктної ситуації; самозаборона на ті чи інші почуття; невдоволення стосунками з батьками; відсутність інтересу та мотивації до шкільного навчання та пристосування до нових умов життя.

Дослідження підтверджує, що більшість дітей гостро переживає вимушене переміщення та потребує корекційної роботи. В даних цілях може бути ефективно застосована арт терапія, що актуалізує розробку нових методик арт-терапевтичної роботи з дітьми ВПО.

Діти із задоволенням займаються творчістю: малюють, ліплять, вигадують тощо. Цей приємний і не дуже травмуючий метод підходить для вирішення найглибших психологічних проблем. Саме тому особливо добре арт-терапія підходить для дітей. Під час арт-терапії дитина одночасно отримує задоволення від заняття, розкриває свої творчі здібності, опиняється у центрі уваги дорослого та долає психологічні труднощі.

З метою практичного дослідження арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб нами було розроблено два групових заняття та проведено їх групою дітей, які разом з батьками змушені були покинути свої домівки після початку відкритої збройної агресії російської федерації та наразі проживають у гуртожитку нашого міста. Група налічує 10 дітей віком від 5 до 10 років. У якості виду арт-терапії обрано ізотерапію. 8 з 10 дітей показали ознаки тривожності спричиненою зміною життєвих обставин.

ВИСНОВКИ

За результатом проведеного дослідження та з урахуванням поставлених завдань доходимо наступних висновків.

1. В Україні арт-терапіє є новим, цікавим напрямком, який може широко застосовуватися у соціальній роботі. Він активно розвивається, отримуючи все більше прихильників та розширюючи свої можливості застосування. Арт-терапія – це один із найбільш ефективних способів роботи з клієнтами будь-якого віку та з будь-якими порушеннями, при цьому для особистості – це спосіб саморозкриття, самовираження, розвитку та гармонізації особистості. Кожен із нас творець та творчість приносить нам величезне задоволення. У творчості кожна людина отримує багато можливостей висловитися, висловити свої почуття та емоції.

Арт-терапія має ряд переваг, зумовлених тим, що її засоби побудовані на застосуванні різних видів мистецтв у своєрідній символічній формі, що дозволяє за допомогою стимулювання художньо–творчих проявів особистості здійснити корекцію порушень психосоматичних, психоемоційних процесів і відхилень в особистісному розвитку, вербалізувати свої проблеми й переживання.

Одним з потужних регуляторів психіки дитини є емоційна сфера, у зв'язку з чим проблема захисту та підтримки психологічного здоров'я дитини стає все більш актуальною. Для регуляції емоцій дитини ефективно застосовуються засоби арт-терапії. Роль арт-терапії як методу розвитку емоційного інтелекту та емоційної культури дитини зумовлюється особливостями її розвивального потенціалу, а саме: особливостями впливу художньо-символічних засобів на свідомість та несвідоме; можливістю самопізнання суб'єкта за посередництва художньо-образної творчості; можливістю вільного експерименту зі своїми почуттями та художньою експресією.

2. Відкрита збройна агресія російської федерації проти України зумовила значне зростання кількості осіб, які були змушені покинути місця свого проживання та переміститися в більш безпечні регіони нашої держави. Життєва ситуація більшості ВПО є досить складною, вони були змушені залишити звичне життя, роботу, власне житло тощо та поневірятися серед людей, що зумовлює необхідність надання їм як матеріальної так і психосоціальної допомоги. Сім'ї ВПО з дітьми можуть проживати самостійно винаймаючи житло, у родичів або в місцях компактного розміщення, але мають спільні проблеми, на які соціальним працівникам необхідно адекватно реагувати.

Значну кількість внутрішньо переміщених осіб становлять саме діти, які особливо гостро переживають дану стресову ситуацію. До соціально-психологічних проблем дітей внутрішньо переміщених осіб фахівці відносять: відсутність відчуття самореалізації, самоствердження у соціумі (у колективі однолітків); бажання змінити наявну ситуацію в країні, ненависть до представників влади різних країн; страхи, нав'язливі спогади про війну; постійне перебування у «стані втечі»; «вимушена безпорадність» – дорослі багато чого роблять за дитину, вважаючи її головною жертвою конфліктної ситуації; самозаборона на ті чи інші почуття; невдоволення стосунками з батьками; відсутність інтересу та мотивації до шкільного навчання та пристосування до нових умов життя.

Арт-терапія є технологією психічної гармонізації та розвитку людини, засобом вирішення внутрішніх конфліктів особистості, використання її творчого потенціалу; технологією знаходження та активізації ресурсів і поширення діапазону саморегуляції. При цьому ефективною арт-терапія є і в роботі з дітьми ВПО.

3. З метою практичного дослідження арт-терапевтичної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб нами було розроблено два групових заняття та проведено їх групою дітей, які разом з батьками змушені були покинути свої домівки після початку відкритої збройної агресії російської федерації та наразі

проживають у гуртожитку нашого міста. Група налічує 10 дітей віком від 5 до 10 років. У якості виду арт-терапії обрано ізотерапію. 8 з 10 дітей показали ознаки тривожності спричиненою зміною життєвих обставин.

Таким чином, дослідження підтверджує, що більшість дітей гостро переживає вимушене переміщення та потребує корекційної роботи. В даних цілях може бути ефективно застосована арт терапія, що актуалізує розробку нових методик арт-терапевтичної роботи з дітьми ВПО.

Діти із задоволенням займаються творчістю: малюють, ліплять, вигадують тощо. Цей приємний і не дуже травмуючий метод підходить для вирішення найглибших психологічних проблем. Саме тому особливо добре арт-терапія підходить для дітей. Під час арт-терапії дитина одночасно отримує задоволення від заняття, розкриває свої творчі здібності, опиняється у центрі уваги дорослого та долає психологічні труднощі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біда О. Різні підходи до визначення арт-терапії. Педагогічний часопис Волині. 2018. № 4 (11). С. 14-19.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. Бусел В. Т.]. Київ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
3. Сорока О.В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Ольга Вікторівна Сорока. Тернопіль, 2016. 534 с.
4. Кузьменко Т.М Гуманістичний фундамент арт-терапії як запорука ефективності психокорекції емоційної нестабільності у студентів-психологів. Міжнародна науково-практична конференція «Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та Світі», 31-1 вересня 2018 . Київ, 2018. С. 95 – 98.
5. Журавель М.В. Використання методів когнітивно-поведінкової терапії та арт-терапії для покращення емоційного стану внутрішньо-переміщених осіб. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18111/>
6. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 3. Київ, 2018. 236 с.
7. Введення в історію арт-терапії: основні поняття. URL: <https://www.doshkillia.ua/wp-content/uploads/2019/10/.pdf>
8. Литвиненко В.А., Феденко В.М. Застосування пісочної терапії в реабілітації дітей з розумовою відсталістю. Матеріали наукової конференції "Проблеми здоров'я, фізичної терапії, реабілітації та ерготерапії". Суми. 2018. С. 232-236.

9. Цапалова О.М. Проблема таксономії літературної казки раннього українського модернізму. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16581/38-Calapova.pdf>
10. Іванова В.Л. Арт-терапія: проблеми становлення та розвитку. Наукові праці. 2009. Випуск 95. Том 108. С. 43-46.
11. Богданцева І.П. Становлення арт-терапії як засобу впливу на людину. Наукові праці. 2011. Випуск 141. Том 153. С. 74-79.
12. Гринечко А. Використання арт-терапевтичних технік у роботі з внутрішньо переміщеними дітьми. Проблеми гуманітарних наук. 2016. Випуск 39. С. 47-57.
13. Методичні рекомендації щодо використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я / [за заг. ред. канд. мед. наук М.Л. Авраменка]. Київ : Всеукраїнський центр професійної реабілітації інвалідів, 2008. 55 с.
14. Гундертайло Ю. Д. Потенціал арт-терапевтичних технологій відновлення життєвої неперервності переселенців / Ю. Д. Гундертайло // Простір арт-терапії: Зб. наук. ст. / УМО, 2016, ГО «Арт-терапевтична асоціація», 2016; Редкол.: Лушин П.В., Чуприков А.П. та ін. Київ: Золоті ворота, 2016. Вип. 2 (21). С.25-32
15. Рогач О.Я., Паніна Ю.С. Відповідність українського законодавства міжнародним стандартам захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 4 (2). С. 175–183.
16. Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Доповідь зацікавлених осіб URL: [file:///C:/Us/UPR_IDP_ukr%20\(1\).pdf](file:///C:/Us/UPR_IDP_ukr%20(1).pdf)

- 17.Здебський Д., Юровська Г., Шаповалова О. Проблемні питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Мала енциклопедія нотаріуса. №1 (91). Лютий 2017. С.118–122.
18. Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2017 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура., М.В. Менджул. – Ужгород: ТОВ «РІК-У» , 2017. – 160 с.
- 19.Гошовський В. Типові питання, що цікавлять переселенців / В.Гошовський; АО «Національна правова палата» // Проект «Правова допомога учасникам АТО». URL: <http://helpato.com.ua/index.php?id=tupoviputannya-pereselenciv>
- 20.Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. Форум права. 2013. № 2. С. 123–128.
- 21.Тарнавська Н. П. Емоційно-розвивальний простір дошкільника в дошкільному навчальному закладі та родині. Личность в едином образовательном пространстве: Сборник научных статей I Международного образовательного форума (г. Запорожье, 5 -7 мая 2010 года). Часть 2 Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». – Вид-во «ЛППС», 2010. С 201 – 206
- 22.Трофаїла Н.Д. Підготовка майбутніх вихователів до емоційного розвитку дітей дошкільного віку. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагог. наук. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань. 2019. 270 с.
- 23.Олійник О. Емоційна компетентність: шляхи реалізації якісного розвитку дитини дошкільного віку. Педагогічна освіта: теорія і

- практика: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Випуск 24 (1–2018). Частина 2. С.265-270
24. Висоцька Л.В. Розвиток емоційної культури як умова успішної соціалізації дитини дошкільного віку. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15469/1/9.pdf>.
25. Кучеренко Ж. Емоційний інтелект дошкільників: шляхи розвитку. Вихователь-методист дошкільного закладу. №7. 2016. С. 54-60.
26. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
27. Концепція впровадження арт-терапії в дитячі лікарні // Вознесенська О.Л., Гундертайло Ю.Д., Латуненко Ю.Є., Немежанська О.А., Осадчук Л.А., Плетка О.Т., Скнар О.М., Яценя А.А. / За заг. ред. Вознесенської О.Л., Скнар О.М. Київ: Міленіум, 2007. 80 с.
28. Опанасюк І.В. Арт-терапія як метод розвитку емоційного інтелекту в старшому шкільному віці. Актуальні проблеми психології. 2020. Випуск 13. Том 9. С. 582-591.
29. Кількість внутрішньо перемішених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн. людей: звідки і куди їхали найбільше. URL: <https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy>
30. Звіт Міжнародної організації з міграції про внутрішнє переміщення в Україні за 11 тур. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/DTM%20Ukraine_Rd%2011%20-%202022August_Public_Raion_Ukr_0.pdf
31. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім П 61 батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін. ; за ред. Волинець Л.С. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

32. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. <https://dspace.hnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1222/1/%>
33. Трубавіна І.М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С.434–446.
34. Юрків Я.І., Луканов Д.В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: "Педагогіка. Соціальна робота". 2021. Випуск 1 (48). С. 469-473.
35. Оцінка потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців: дослідження Міжнародного Фонду "Відродження". URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/1108543395628f2db973e3e0.29887914.pdf>
36. Солнишкіна А.А. Використання креативного потенціалу арт-терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми біженців та внутрішньо переміщених осіб. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2022. Випуск 88. С. 186-190.
37. Карапетова О.В. Використання методів арт-терапії у роботі психолога з корекції тривожних станів особистості. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. № 2 (20). С. 34-39.
38. Студентський дайджест. Збірник наукових матеріалів здобувачів вищої освіти . Випуск 4. Рівне: РДГУ, 2021. 145 с.
39. Ільченко І.С. Арт-терапія : навчальний посібник. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 150 с.

40. Колпакчи О.С. Арт-терапія: курс лекцій : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 288 с.
41. Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс / Уклад. І.В. Бабій. – Умань, Алмі – 2014. -75 с.
42. Городиська В.В. Упровадження арт-терапії як інноваційної технології у дошкільних закладах освіти. Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальній школах. 2020. № 69. Т. 1. С. 56-61.
43. Гаврилюк С. Використання методів арт-терапії у навчально-виховному процесі закладу освіти. Простір арт-терапії: ресурси зцілення: Матеріали XI міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 3-4 квітня 2014 р.) / За наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьонової, О.А. Бреусенка-Кузнецова, О.Л. Вознесенської, О.М. Скнар. К. : Золоті ворота, 2014. 198 с.
44. Внутрішньо переміщені особи: як українці мігрують внаслідок війни. <https://osvitoria.media/experience/vnutrishno-peremishheni-osoby-infografika-ta-istoriya-yunoyi-volonterky/>
45. Гундертайло Ю. Потенціал арт-терапевтичних технологій відновлення життєвої неперервності переселенців. <https://lib.iitta.gov.ua/71.pdf>
46. Гундертайло Ю. Теоретико-методологічні основи програми соціально-педагогічної адаптації ВПО із застосуванням арт-терапії. Простір арт-терапії: творча інтеграція та трансформація в епоху плинного модерну: матеріали XV Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-18 лютого 2018 р.) / [за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьонової, О.Л. Вознесенської, О.М. Скнар]. – К. : Золоті ворота, 2018. 196 с
47. Гундертайло Ю. Д. Використання арт-терапевтичних методів для накопичення ресурсів особами, що пережили травматичні події /

- Ю. Д. Гун- 26 дертайло // Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій : зб. статей за матер. однойменного укр.-пол. наук. семінару (м. Київ, 20–21 червня 2015 р.) / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України ; Представництво Польської академії наук у м. Києві ; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр ; [наук. ред. Т. М. Титаренко]. К. : Міленіум, 2015. 150 с. С. 57–67.
48. Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VI.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
49. Скорченко, Ю. Арт-терапія – профілактика емоційних та психологічних негараздів. Мистецтво та освіта. 2006. № 1. С. 62-63.
50. Терлецька, Л. Г. Арт-терапія як метод дослідження творчого аспекту психічного здоров'я особистості. Психологічна газета. 2006. № 1. С. 3-14.
51. Шестопалова, О. П. Художня творчість та арт-терапія у роботі експериментального навчального закладу. Світ виховання. 2010. № 1. С. 10-16.
52. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948 р. Організація Об'єднаних Націй Офіційний вісник України. 2008. № 93. С. 89.
53. Конвенція про статус біженців. Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011
54. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11: Міжнародний документ від 20.03.1952 р.: ратифікований

Україною 17.07.1997 р. / Рада Європи // Офіційний вісник України. 2006. № 32. 453 с.

55. Груша Л. О. Педагогічні умови виховання емоційної культури дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13. 00. 01 / Л. О. Груша . К., 2009. 20 с.
56. Коростюк З.М., Демидась С.Р. Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб.
<http://umo.edu.ua/images/content/biblioteka/repozitariy/metod%20recomendacii/.pdf>
57. Визначення психоемоційного стану та потреб дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: підсумковий звіт за результатами соціального дослідження.
https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2020/Zwit_Krywyi_Rig.pdf
58. Басова І.С. До проблеми правового статусу внутрішньо переміщених осіб – дітей в Україні. Держава і право: Юридичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Юрид. думка, 2016. Вип. 73. С. 276
59. Грабова Я.О. Конституційно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні. Митна справа. 2015. № (2.2). С. 47–51.
60. Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. Форум права. 2013. № 2. С. 123–128.
61. Вознесенська О., Мова Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога Використання арт-технологій в освіті. Київ. Бібліотека «Шкільного світу». 125 с.
62. Здебський Д., Юровська Г., Шаповалова О. Проблемні питання захисту прав внутрішньо переміщених осіб. Мала енциклопедія нотаріуса. №1 (91). Лютий 2017. С.118–122.

ДОДАТКИ

Додаток А

Техніка «Знайомство зі страхом»

Мета: усвідомлення страху та його основних причин появи, подолання страху.

Вікові обмеження: 10 +

Обладнання: папір А4, олівці, фарби, пензлики, глина.

Тривалість виконання: 20 хв.

Форма роботи: індивідуальна.

Вид арт-терапії: ізотерапія, глинотерапія.

Інструкція: Клієнту пропонують намалювати або виліпити фігуру чи образ, що символізує його основний страх у житті. Після завершення роботи клієнту пропонують «знайомство» зі страхом, задаючи низку запитань.

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Хто зображений на малюнку (чи виліплений)?
- Як би Ви його охарактеризували?
- Який він? Добрий? Злий? Щасливий? Небезпечний?
- Уявіть, що він щось говорить Вам? Що саме? Що Ви йому відповідаєте на це?
- Чи змогли б Ви подружитися?
- Чи може хтось допомогти подружитися з ним?
- Чи можна з ним домовитися про щось?
- Чи хотіли б Ви позмагатися з ним у чомусь?
- Чи хотіли б змінити його?
- Де в тілі «живе ця емоція»?
- Пригадайте найяскравішу ситуацію у житті, що спричинила виникнення цієї емоції?
- Якщо б цей страх був схожий на звіра, то хто він?

- Якщо зараз присутній цей страх, то який він? Опишіть його.
- Чи змінилася на даний момент інтенсивність страху?
- Чи змінилося Ваше ставлення до страху і як?

Деякі аспекти інтерпретації: Значимими критеріями у інтерпретації та роботі зі страхом є ставлення клієнта до зображення чи виліпленого образу. Усі дії та емоції клієнта стосовно зображення є важливим елементом психокорекційної роботи. Особливо, якщо клієнт готовий подружитися, поспілкуватися, позмагатися з ним тощо. Якщо клієнт за бажанням щось змінює в образі – це свідчить про внутрішню трансформацію у ставленні до страху. Якщо після заданих запитань малюнок чи виріб викликає дискомфорт або ж негативні емоції – клієнту пропонують попрощатися зі страхом і знищити малюнок чи виріб.

Буклет

"Допоможіть дитині-ВПО подолати тривогу засобами арт-терапії"

Допоможіть дитині-ВПО подолати тривогу засобами арт-терапії

Які соціально-психологічні проблеми може переживати дитина ВПО?

- Відсутність відчуття самореалізації, самоствердження у соціумі (у колективі однолітків);
- бажання змінити наявну ситуацію в країні,
- ненависть до представників влади різних країн;
- страхи, нав'язливі спогади про війну тощо

Що таке арт-терапія?

інноваційна освітня технологія зцілення засобами образотворчого мистецтва, а саме малюнком, графікою, живописом, скульптурою для гармонійного розвитку особистості. Як допоміжні засоби в арт-терапії використовують музику, казку, танець, гру, драму тощо

Як допомогти дитині подолати тривогу засобами арт-терапії?

У чому переваги арт-терапії?

- арт-терапія сприяє розвитку креативності особи;
- арт-терапевтичні практики сприяють вираженню почуттів та репрезентацію травматичного досвіду;
- арт-терапія полегшує вираження емоцій та дозволяє дитині розповісти про свої проблеми, шукати альтернативні шляхи їх вирішення;
- арт-терапія сприяє віднайденню дітьми персональних символів та метафор у процесі арт-терапії;
- збільшує почуття задоволеності та допомагає артикулювати позитивний досвід для подолання складнощів;
- підвищує емоційну стійкість, сприяє зниженню рівня стресу

Техніка "Моя тварина-захисник"

Запропонуйте дитині намалювати їжачка-захисника. Кількість голочок на спинці їжачка має відповідати рівню захисту, який потребує дитина. Після завершення роботи запропонуйте дитині познайомити Вас зі своїм їжачком-захисником.

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивного аналізу:

- Як звучить твій їжачок?
- Якого кольору він буде?
- Де живе твій їжачок?
- Чи багато в нього голочок?
- Чи гострі голочки у твого їжачка?
- Навіщо їжачку стільки гострих голочок?
- Від кого їжачок буде тебе захищати?

Деякі аспекти інтерпретації: Варто звернути увагу на кількість та розмір голочок, які дитина малює своєму їжачку-захиснику. Чим більша кількість таких голочок, тим вищою є тривожність дитини. Запитання для рефлексивного аналізу допоможуть визначити основні джерела тривожності.